

30 AĞUSTOS
HATIRALARI

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.

Ağustos 2000

MUSTAFA KEMAL, FEVZİ ÇAKMAK,

SALİH BOZOK, MUZAFFER KILIÇ,

CEVAT ABBAS GÜRER

30 AĞUSTOS
HATIRALARI

C

ATATÜRK 30 AĞUSTOS ZAFERİNİN KISA BİR HİKÂYESİNİ YAPIYOR

"...Gelen raporları tetkik edince kat'iyetle hükmettik ki, Türk'ün hakikî halâs güneşi 30 Ağustos sabahı ufuktan bütün şa'saasiyle tulû edecekti!"

(30 Ağustos 1924'de, Dumlupınar'da Meçhul Asker Âbidesinin esas vaz'ı merasimi Atatürk'ün huzurları ile yapılmış, merasimde hükümet ve Ordu erkânı, askerî kıt'alar ve on binlerce halk hazır bulunmuştu. Erkân-ı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşanın (Mareşal Çakmak) Başkumandanlık Harbinin askerî safhalarını anlatan nutkundan sonra, Gazi Mustafa Kemal kürsüye geçmiştir. Atatürk, zaferin kısa bir hikâyesini yaptıktan sonra onun siyasî ehemmiyeti ve neticesi üzerinde durmuştur. Bu zafer, ayaklanan bir milletin ilk hedefi idi. Bundan sonraki hedefler ne olacaktır? Atatürk onları anlatmış ve sözlerini Türk gençliğini muhatap yaparak bitirmiştir.

Şimdi Atatürk'ü dinleyelim:

Efendiler,

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin verdiği kıymetli izahatla burada hazır olanlar "Afyonkarahisar-Dumlupınar" Meydan Muharebesinin ve neticei katiye veren 30 Ağustos Muharebesinin sureti cereyanı hakkında bir fikri icmalî edinmişlerdir. Beş gün bilâfasıla geceli gündüzlü devam eden en büyük meydan muharebesinin mahiyeti hakikîyesi bugün verilen tafsilâttan ziyade, yarın tarihin hükümleri, erbabı tettebbuun tetkik ve muhakemeleri okunduğu zaman daha bariz, daha şumullü bir surette anlaşılacaktır. Beni, milletim, Türk Milleti, emniyet ve itimadına lâyük görerek bu harekâtın başında bulundurdu. Bu vazife ve memuriyetimin mesut hâtırasını milletime karşı daima en derin minnettarlıkla mütehassıs olarak haz ile, iftihar ile muhafaza ediyorum. Vazifelerini milletin arzuyu vicdanîsine, ihtiyacı hakikîsine, yalnız onun iradei âliyesine tevfikân yapmış olanlara mahsus bir istirahatı vicdan ile, bugün muvacehenizde bulunurken hissettiğim bahtiyarlığı ifade edemem.

30 Ağustos günü saat 2 de...

Efendiler, tıpkı bugün gibi 1922 senesi Ağustosunun otuzuncu günü saat ikide, şimdi hep beraber bulunduğumuz bu noktaya gelmiştim. Bu üzerinde bulunduğunuz sırtlarda, kahraman Onbirinci Fırkamız, şu karşiki tepelerde muharebeye mecbur edilen düşman kuvayı asliyesine taarruz için yayılarak ilerlemekte bulunuyordu. Şu gördüğümüz Çal köyü alevler ve dumanlar içinde yanıyordu. Beni buraya kadar getiren sâikin ne olduğunu izah için hatırladığım bir iki noktayı burada tekrar edeceğim.

29/30 ağustos gecesi sabaha karşı Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Bey (1), bermutad o saate kadar muhtelif karargâhlardan ve her taraftan gelen raporlara göre harita üzerinden tesbit ve işaret ettiği vaziyeti umumiyeyi Cephe Kumandanı İsmet Paşaya göstermiş ve o da derhal "Paşaya göster" emriyle Tevfik Beyi yanıma göndermişti. Karahisar'da Belediye dairesinde bana tahsis olunan odada yatmakta idim. Beni uyandıran Tevfik Beyin gösterdiği haritaya baktım. Hemen yataktan fırladım.

Ordularımız düşmanı sarmıştı

Arkadaşlar, haritada gördüğüm şey şu idi, ki ordularımız düşman kuvayı mühimmesini şimdiden, cenuptan, garptan ihataya müsait bir vaziyet almış bulunuyorlardı. Şu halde tasavvur ettiğimiz ve azamî netayiç temin edeceğini ümit eylediğimiz vaziyetler tahakkuk ediyordu.

"- Derhal Fevzi ve İsmet paşaları çağırınız!" dedim. Üçümüz toplandık, vaziyeti bir daha mütâlea ettik ve katiyetle hükmettik ki, Türk'ün hakikî halâs güneşi 30 Ağustos sabahı ufuktan bütün şaşaaşıyla tulû edecektir. Bu karara göre ordulara yeni emir ve tâlimat yazıldı (saat 6,30 evvelde). Fakat vaziyet o kadar mühim, o kadar sür'at ve şiddet talep ediyordu ki, bu tahrirî emirlerle iktifa etmek muvafıkı ihtiyat olamazdı. Onun için Fevzi Paşa Hazretlerinden, bizzat Altınbaş ve cenubundan hareket eden İkinci Ordumuzun ve bunun daha garbında bulunan Süvari Kolordumuzun nezdine giderek tasavvurumuza göre harekâtı tanzim buyurmasını kendilerine rica ettim.

Birinci Ordu karargâhında

Dördüncü kolordusu ile istihdaf ettiğimiz düşman kısmı küllisini cenuptan takibeden Birinci Ordu Karargâhına da ben bizzat gidecektim. İsmet Paşanın karargâhta kalıp vaziyeti umumiyeyi idare etmesini münasip gördüm. Fevzi Paşa Hazretleri şimale hareket ederken, ben de otomobile şimendifer güzergâhını tâkiben garba hareket ettim. Akçaşar'da Birinci Ordu Karargâhına saat 9'dan evvel idi ki vâsıl olmuştum. Ordu kumandanına bir taraftan cephenin tahrirî emri tevdi olunurken, ben de kendisine şifahen vaziyeti izah ettim ve Dördüncü Kolordunun tekmil fırkalarıyla ve sürat ve şiddetle işte bu köyün, Çal köyünün garbındaki düşman kısmı küllisini ihata edecek surette muharebeye mecbur etmesini emrettim. Ve ilâve ettim ki:

"- Düşman ordusu behemehal imha olunacaktır." Ordu Kumandanı benim yanımda telefonla Kolordu Komutanı Kemâlettin Sami Paşayı buldu. Benim oraya geldiğimi ve emrimin ne olduğunu tebliğ etti. Bir müddet bu karargâhta kaldım. Mütemediyen gelen muhtelif rütbedeki esir zabitanla görüştüm. Bunlardan biri erkânıharp zabiti idi. Zavallı verdiği malûmat meyanında istemeyerek Başkumandan vazifesini alan General Trikopolis'in ve İkinci Kolordu Kumandanı General Digenis'in de bizim çevirmek istediğimiz çemberin içinde bulunduğunu ifade etmiş oldu. Derhal yanımda bulunan Ordu Kumandanına:

"- Kemalettin Paşayı bulunuz. Bizzat Trikopolis'le beraber bütün düşman generallerini behemehal esir etmesini söyleyiniz" dedim. Bu emir derâkab telefonla tebliğ olundu. Zavallı esir zabıt benim bu emrimi işitir işitmez ikram ettiğim çayı içemiyerek büyük bir baygınlık geçirdi. Daha fazla bu ordu karargâhında kalamazdım. Muharebe vaziyetini gözümle görmek benim için mukavemetsiz

bir ihtiyaç oldu. Ordu Kumandanını da beraber alarak Dördüncü Kolordu Kumandanının tarassut için bulunduğu şu istikametteki bir tepeye geldik (Arpalık civarında).

Daha ileriye, ateş yerine...

Çal köyü garbında ve şimalinde patlayan topların tarrakalarını işitiyordum. Oradan vaziyeti dürbün ile tetkike uğraşmak bana sıkıntılı geldi. Daha ileriye, ateş yerine gitmek için kat'î bir lüzum ve ihtiyaç hissediyordum, ve bu noktayı, şimdi üzerinde bulunduğumuz bu tepeyi gösterdim. Oraya gitmek lâzımdır ve buyurun gidelim dedim. Otomobillere atladık, bu tepeye gelen yola dahil olduk. Arasına güzergâhımızın soluna düşman mermileri düşüyordu. Dördüncü Kolordunun fırkaları şarktan garba güzergâhımızı katederek seri hatvelerle ilerliyorlardı. Biraz evvel dediğim gibi saat ikide şuraya çıkmış bulunuyorduk.

Düşman kuvvetlerini gündüz gözüyle tamamen ihata etmek ve düşmanın muannidane müdafaa ettiği muharebe mevzilerine süngü hücumlarıyla dahil olarak neticei kat'îye almak elzemdi. Bunun için bütün kıtaatın azamî fedakârlıkla ilerlemesini ve bütün bataryalarımızın, hattâ mesturiyete bakmaksızın, ateş mevzilerine girip düşman mevzilerini sarsmasını istiyordum. Yanımdaki kumandanlar bu noktayı nazarlarımı anlar anlamaz derhal ve en asabî bir suretle faaliyete geçtiler. Maatteessüf şimdi ismini hatırlayamadığım, yanımda bulunan bir süvari zabıtine birkaç kelime not ettirerek düşman mevzilerini şimâlden saran ikinci orduya gönderdim. Ve şifahen burada benden işittiklerini onlara da söylemesini emrettim. Bu zabıt vazifesini yapmış ve birkaç saat sonra tekrar yanıma gelerek malûmat da vermişti.

Onbirinci Fırkanın kahraman kumandanı Derviş Bey bizzat ileriye atılarak bütün kuvvetiyle düşman meziine ilerliyordu. Kolordu Kumandanı Kemâlettin Paşa, cenuptan ve garptan düşmana saldırdığı diğer fırkalarına yeniden yeniye teşdit ve tesrii harekât için emirlerini isal ediyordu. İkinci Ordunun Onaltıncı ve Altmışbeşinci fırkaları düşmanla ciddî muharebeye girişiyorlar, diğer fırkaları da ihata dairesini darlaştırıyorlardı. Bunları görüyordum. Suvari Kolumuzun daha garptan düşmanın arkasını kesmek üzere bulunduğunu bana haber getiren suvari zabiti söylemişti.

Ateşli, kanlı, ölümlü bir kıyamet kopmak üzere idi

Arkadaşlar! Saat ilerledikçe gözlerimin önünde inkişaf eden manzara şu idi: Düşman başkumandanının şu karşıki tepede son gayretiyle çırpındığını görüyor gibiydim. Bütün düşman mevzilerinde büyük bir heyecan ve helecan vardı. Artık toplarının, tüfeklerinin ve mitralyözlerinin ateşlerinde sanki öldürücü hassa kalmamıştı. Bu ovadan, şimâlden ve cenuptan birbirini velyeden avcı hatlarımızın, gurubu yaklaşan güneşin son şuaatıyla parlayan süngüleri her an daha ileride görülüyordu. Düşman mevziini saran bir daire üzerinde mevzi almış olan bataryalarımızın fasılasız ve amansız ateşleri düşman mevziini, içinde barınılmaz bir cehennem haline getiriyordu. Güneş mağribe yaklaştıkça ateşli, kanlı ve ölümlü bir kıyametin kopmak üzere olduğu bütün ruhlarda hiss olunuyordu.

Biran önce cihanda büyük bir inhidam olacaktı. Ve beklediğimiz halâs güneşinin tulû edebilmesi için bu inhidam lâzımdı. Zulmetler içinde bu inhidam vuku bulmalı idi. Hakikaten semanın karardığı bir dakikada Türk süngüleri düşman dolu o sırtlara hücum ettiler. Artık karşımda bir ordu, bir kuvvet kalmamıştı. Kâmilen mahvolmuş perişan bir bakiyetüssüyuf kitlesi bulunuyordu. Kendilerinin dediği gibi pürhavf ve lertzân, bîşekil bir kitle, acaip bir halita halinde firar için fürce arıyordu. Artık gecenin koyulaşan zulmeti neticeyi gözle görmek için güneşin tekrar şarktan tulûna intizarı zarurî kılıyordu.

31 Ağustos sabahı manzara

Efendiler, ertesi günü tekrar bu muharebe meydanını dolaştığım zaman, ordumuzun ihraz ettiği

zaferin azameti ve buna makabil hasım ordunun duçar edildiği falâketin dehşetini beni çok mütehasis etti. O karşıkı sırtların gerisindeki bütün vâdiler, dereler, bütün mahfuz ve mestur yerler bırakılmış topraklarla, otomobillerle ve namütenahi teçhizat ve malzeme ile ve bütün bu metrukâtın aralarında yığınlar teşkil eden ölümler, toplanıp karargâhlarımıza sevkolunmakta, bulunan sürü sürü esir kabileleri hakikaten bir mahşeri andırıyordu. Bu dar ateş ve savlet çemberinden bugün için kurtulabilenler birkaç bin kişilik bakiyetüssüyuftan ibaret idi. Fakat onlar da daha büyük Türk çemberi içinde çıkmaya muvaffak olamayarak başlarında Başkumandanları bulunduğu halde beyaz bayrak çekmeye mecbur olmuşlardı.

Artık durmadan İzmir'e yürüyecektik

Efendiler, Ağustosun otuz birinci günü takriben zevalde idi ki, yine bu Çal köyünde, yıkık bir evin avlusu içinde İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile buluştuk. Kırık kağı arabalarının döşeme ve oklarına ilişerek bundan sonraki vaziyeti mütalâa ettik. Kazandığımız meydan muharebesinin bütün seferi hitama erdirebilecek bir azamet ve ehemmiyette olduğundan ittifak ettik. Şimdi Bursa istikametinde çekilen düşman kuvvetlerini mahvetmekle beraber bütün orduyu aslî ile bilâaram İzmir'e yürüyecektik.

Meydan muharebesi milletlerin çarpışması demektir

Efendiler, bugünden sonra İzmir'de "Akdeniz"i, Mudanya'da "Marmara"yı görmek için 8-9 günlük bir zaman kâfi gelmiştir. Fakat hatırlatmalıyım ki, bugün, bu üzerinde bulunduğumuz tepeye, bu yanık Çal köyüne gelebilmek için yalnız Sakarya'dan itibaren sarfettiğimiz zaman tam bir senedir. Fakat bu tesbit ettiğimiz zaferi ihzar edebilmek için bir seneyi çok bulmazsınız zannedirim. Çünkü efendiler, harp, muharebe, nihayet meydan muharebesi yalnız karşı karşıya gelen iki orduyu çarpışması değildir. Milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleriyle, ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla harslarıyla hülâsa bütün maddî ve maneî kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada, çarpışan milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri ölçülür. Netice yalnız kuvveti cismaniyenin değil, bütün kuvvetlerin, bilhassa ahlâkî ve harsî kuvvetin tefevvukunu mertebeli sübuta vardır. Bu sebeple meydan muharebesinde yenilen taraf milletçe ve memleketçe, bütün mevcudiyeti maddiye ve maneviyesiyle mağlûp edilmiş sayılır. Böyle bir âkibetin ne kadar fecî olabileceğini tahmin edersiniz. Mahvü izmihlâl yalnız cidal sahasında bulunan orduya münhasır kalmaz. Asıl ordunun mensup olduğu millet fecî âkibetlere uğrar. Tarih, başlarındaki tacidarların, harîs politikacıların birtakım hayalî emellerle, vasıtası mevkiine düşen müstevli orduların, müstevli milletlerin uğradığı bu nevi fecî âkibetlerle malâmâldir.

Efendiler, Türk vatanının fethetmek fikrini, Türk'ü esir etmek hayâlini umumî, maaşerî bir fikir haline koymaya çalışanların da lâyük oldukları âkibetten kurtulamamış olduklarını gözlerimizle gördük.

Efendiler, kendilerine bir milletin talihi tevdi olunan adamlar, milletin kuvvet ve kudretini yalnız ve ancak yine milletin hakikî ve kabili istihsâl menfaatları yolunda kullanmakla mükkel olduklarını bir an hatırladan çıkarmamalıdır. Bu adamlar düşünmelidirler ki, bir memleketi zabt ve işgal etmek o memleketlerin sahiplerine hâkim olmak için kâfi değildir. Bir milletin ruhu zaptolunmadıkça, bir milletin azim ve iradesi kırılmadıkça, o millete hâkim olmanın imkânı yoktur. Halbuki, asırların mevlûdu olan bir ruhu milliyeye, kavi ve daimî bir iaredi milliyeye hiçbir kuvvet mukavemet edemez.

Mahkûm olmak istemeyen bir milleti, tahtı esaretinde tutmaya muktedir olacak kadar kuvvetli müstebitler artık bu dünya yüzünde kalmamıştır. Türk milleti son mücadelâtiyle, bilhassa burada ihraz ettiği zaferle, izhar ettiği azim ve irade ile malûm olan bu hak'ayıkı bir defa daha sinei tarihe çelik kalemle hâkmetmiş bulunuyor.

Türk tarihinin dönüm noktası

Efendiler, Afyonkarahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesi ve onun son safhası olan bu 30 Ağustos Muharebesi Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktasını teşkil eder. Tarihi millîmiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk milletinin burada ihraz ettiği zafer kadar neticeci kat'iyeli ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, cihan tarihine yeni cereyan vermekte kat'i tesirli bir meydan muharebesi hatırlamıyorum.

Hiç şüphe etmemelidir ki, yeni Türk Devletinin, genç Türk Cumhuriyetinin temeli burada tarsin olundu. Hayatı ebediyesi burada tetviç olundu. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada pervaz eden şehit ruhları devlet ve Cumhuriyetimizin ebedî muhafızlarıdır. Burada esasını vâzettığımız "Şehit Asker" âbidesi işte o ruhları, o ruhlarla beraber gazi arkadaşlarını, fedakâr ve kahraman Türk milletini temsil edecektir. Bu âbide, Türk vatanına göz dikecekleri Türk'ün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, savletini, kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır.

Efendiler, bu muazzam zaferin muhtelif âmilleri fevkinde en mühimi ve aslîsi Türk milletinin bilâkaydüşart hâkimiyetini eline almış olmasıdır. Bu hâdisenin tarihimizde ve bütün cihanda ne büyük, ne feyizli bir inkilâp olduğunu izaha lûzum görmem. Milletimizin uzun asırlardanberi hanlar, hakanlar, sultanlar, halifeler elinde, onların tahakküm ve istibdadı altında ne kadar ezildiğini, onların hırslarını temin yolunda ne kadar büyük felâketlere ve zararlara uğradığını düşünürsek, milletimizin hâkimiyetini eline almış olması hâdisesinin bütün azamet ve ehemmiyeti nazarlarımızda tecelli eder. Gerçi büyük zaferin ferdasına kadar İstanbul'da halife ve sultan namı altında bir şahıs ve onun işgal ettiği hilâfet ve saltanat ünvanıyla bir makam vardı. Fakat bu zaferden sonra millet o makamları ve o makam sahiplerini lâyük olduğu âkıbete isal etti.

Millî hâkimiyet öyle bir nur'dur ki...

Efendiler, hâkimiyeti milliye öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkûmdurlar. Avrupa'nın ortasından tâ Şark'ın öbür ucundaki binlerce senelik memleketlere bakacak olursak, Osmanlı İmparatorluğunun istihkak ettiği talihi daha güzel anlayabiliriz.

Arkadaşlar, sarayların içinde Türkten gayri unsurlara istinat ederek, düşmanlarla ittifak ederek Anadolu'nun, Türklüğün aleyhine yürüyen çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından tard, düşmanların denize dökülmesinden daha rehakâr bir harekettir. Türk milletini mübârek vediai ecdat olan bu topraklarda tam mânasıyla efendi olarak yaşaması ancak o fuzulî bîmâna olduktan başka, mevcudiyetleri mahzı zarar ve felkâket olan makamların bertaraf edilmesiyle mümkün olabilirdi.

Efendiler, onlar yüzünden Türk vatanının ve Türk milletinin geçirdiği kederleri, elemeleri hissetmemiş bir ferdimiz yoktur. Bu kadar matemler ve felâketler geçirdikten sonra elbette Türk öğrenmiştir ki, vatani yeniden yapmak ve orada mesut ve hür yaşayabilmek için behemehal hâkimiyetine sahip olmak ve Cumhuriyet bayrağı altında bütün evlâtlarını toplu ve dikkatli bulundurmak lâzımdır. Efendiler, asırlardan beri inleyerek feryad eden, fakat müstebitlerin, muğfillerin, cahillerin vucuda getirdikleri mânialarla canhıraş sedasını milletin kulağına isma edemeyen zavallı vatan, bugün diyor ki, can kulağınızı harap olmuş, sinesinde en derin ıstıraplar duymuş valdenizin samimî hitabına daima açık bulundurunuz. Efendiler, Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da hükümran olmak kudret ve kabiliyetini göstermiş olan ecdadımız vaktinde bu sedayı işitmekten menedilmemiş olsalardı, Türk camiasının, Türk mefkûresinin, Türk menafiinin mahfuz ve feyizdar olacağı ana vatani bugünkü şekli harabisinde mi tevarüs ederdik? Efendiler, artık vatan imar istiyor, zenginlik ve refah istiyor. İlim ve marifet, yüksek medeniyet, hür fikir ve hür zihniyet istiyor. Şeref, namus, isktiklâl, hakikî varlık, vatanın bu taleplerini tamamen ve serian yerine getirmek için esaslı ve ciddi bir suratte çalışmayı emreder.

Efendiler, asırlardanberi Türkilye'yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir; fakat yalnız bir şeyi

düşünmemişlerdir: Türkiye'yi. Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk milletinin duçar olduğu zararları ancak bir tarzda telâfi edebiliriz: O da artık Türkiye'de Türkiye'den başka bir şey düşünmemek. Ancak bu zihniyetle hareket ederek her türlü selâmet ve saadet hedeflerine vasıl olabiliriz.

Bu zafer, hâkimiyeti eline alan milletin ilk hedefi idi!

Efendiler, bizim milletimiz vatanı için, hürriyeti ve hâkimiyeti için fedakâr bir halktır; bunu isbat etti. Milletimiz yaptığı inkılâbatın kiskanç müdafiidir de. Benliğinde bu faziletler yerleşmiş bir milleti, yürümekte olduğu doğru yoldan, hiç kimse, hiçbir kuvvet alıkoyamaz.

Efendiler, milletimiz hâkimiyetini eline aldığı gün, bilmeyen kalmamıştır, en karanlık felâketlerin, en derin uçurumu kenarında bulunuyordu. Kuvvei maddiyesi yıpratılmış, vesaiti müdafaası gabolunmuş, maneviyatı, mukaddesatı duçarı tecavüz olmuş elîm bir vaziyette bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarmaya karar verdi. Bu kararından muvaffak olabilmek için bütün milletin kendine bir hedef ve hareket tesbit etmesi lâzım geliyordu. Bütün milletin, o hedef üzerinde behemehal muvaffak olmayı gayei emel telâkki etmesi icabediyordu. Millet bütün mevcudiyetiyle, bütün fedakârlığıyla, bütün imaniyle o hedefe beraber yürüsün ve behemehal muvaffak olsun lâzımdı. Efendiler, o hedef burası idi. Gayei emel olan muvaffakiyet burada ihraz olunan zafer idi.

Efendiler, milletimiz bundan sonraki mesaisinde de muvaffak olabilmek için, millî hedefini bütün vuzuh ve katiyetle, tekmil vatandaşların nazarında ve vicdanında bütün parlaklığıyla tesbit etmiş bulunuyor. İsterseniz benim burada hedef dediğim şeyi, siz milletin mefkûresi tesmiye ediniz. Fakat bu unvanı verirken dikkat ediniz ki, hayalî bir mânaya kendimizi kaptırmayalım.

Yeni hedef: Medenî seviyemizi yükseltmek

Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi bütün cihanda tam mânasıyla medenî bir heyeti içtimaîye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti kıymeti, hakkı hürriyet ve istiklâli, malik olduğu ve yapacağı medenî eserlerle mütenasiptir. Medenî eser vücuda getirmek kabiliyetinden mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklâllerinden tecrit olunmaya mahkûmdurlar. Tarihi beşeriyet baştan başa bu dediğimi teyid etmektedir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şartı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf veyahut bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar, medeniyeti umumiyenin huruşan seli altında boğulmaya mahkûmdurlar.

Efendiler, medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vâbestedir. İçtimaî hayatta, iktisadî hayatta ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur. Hayat ve maişete hâkim olan ahkâmın, zaman ile tagayyür, tekâmül ve teceddüdü zarurîdir. Medeniyetin ihtiraları, fennin harikaları, cihanı tahavvülünden tahavvüle duçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafazai mevcudiyet mümkün değildir. Medeniyetten bahsederken şunu da katiyetle beyan etmeliyim ki, medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık, muhakkak içtimaî, iktisadî, siyâî aczi mucip olur. Aileyi teşkil eden kadın ve erkek unsurların hukuku tabiiyelerine malik olmaları, aile vazifelerini idareye muktedir bulunmaları lâzimedendir.

İktisaden yükselmeye çalışmalıyız

Efendiler, milletimiz burada tesbit ettiğimiz büyük zaferden daha mühim bir vazife peşindedir. O zaferin idraki milletimizin iktisat sahasındaki muvaffakitleriyle mümkün olacaktır. Bilirsiniz ki, iktisaden zayıf bir bünye fakrû sefaletten kurtulamaz; kuvvetli bir medeniyete, refah ve sadete kavuşamaz; içtimaî ve siyâî felâketlerden yakasını kurtaramaz. Memleketin idaresindeki

muvaaffakiyet ve iktisadiyatındaki müktesebat derecesiyle mütenasip olur. Hiçbir medenî devlet yoktur ki, ordu ve donanmasından evvel iktisadını düşünmüş olmasın. Memleket ve istiklâl müdafaası için vücudu lâzım olan bütün kuvvetler ve vasıtalar iktisadiyatın inbisat ve inkişafıyla mükemmel olabilir.

Milletimizin muttasıf olduğu kuvvetli seciye, sarsılmaz irade, ateşin milliyetperverlik iktisadî muvaffakiyetten nebeân edecek feyizlerle de lâıyk olduğu derecede takviye olunmak zarurîdir. Asır mübarezesinde milletimizi muvaffak edecek bir iktisadî hayat teminini istihdaf eden umumî maarif ve terbiye sistemlerimiz, her gün daha çok esaslaşacak ve elbette muvaffak olacaktır.

Efendiler, artık bugün hayat ve insaniyet icapları bütün hakikatiyle tecelli etmiştir. Bunlara mugayir olan rivayetler ahlâk ve imana esas olmaz. Hakikat tecelli edince kizp ortadan kalkar. Safsatalar, hurafeler kafalardan çıkmalıdır. Her türlü teali ve tekemmüle müsteit olan milletimizin içtimaî ve fikrî inkilâp hatvelerini kısaltmak isteyen maniler behemehal bertaraf edilmelidir.

Gençlere hitap

Efendiler, son sözlerimi münhasıran memleketimizin gençliğine tevcih etmek istiyorum.

Gençler!

Cesaretimizi takviye ve idame eden sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile, insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız.

Ey yükselen yeni nesil! istikbâl sizindir. Cumhuriyeti biz tesis ettik; onu ilâ ve idame edecek sizsiniz.

Arkadaşlar, bu gaza ve şehadet diyarını terkederken "Şehit Asker"i hep beraber hürmet ve tazimle selâmlayalım.

MAREŞAL ÇAKMAK'IN 30 AĞUSTOS ZAFERİNE VE İZMİR'İN KURTULUŞUNA AİT BAZI HATIRALARI

Millet Meclisinde muhalifler taarruz halinde
yüzde 25 zafer ihtimali göremiyorlardı!

Rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak, Atatürk'ün derin itimat ve muhabbetini kazanmış büyük bir askerdi. Millî Mücadele boyunca Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisliğine ilâveten Heyeti Vekile Reisliği (Başkanvekillik) de yaptı. Yani ordunun başında bulunduğu kadar memleketinin idarî mesuliyetini alan heyete de başkanlık etti. B. M. Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal'in iyi, vefalı ve bilgili bir yardımcısı oldu. Gazi, Büyük Zafer'in kazanılışında onun rolünü şöyle anlatır:

"...Taarruz, öteden beri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa Hazretlerinin pek derin ilme ve vukufa ve pek derin feyz ve tecrübeye müsteniden ihzar ettiği plân dahilinde vuku bulacaktı. Bu plân dahilinde hazırlık emri verildi... ilh"

Bir Ecnebi, Mareşal Çakmak'ı (Büyük Mehmetçik) diye tavsif etmişti. Bu tavsif, Türk askerinin kahramanlığı ile Mareşal'in şahsiyetini birleştiren güzel bir buluştu. Aşağıda Mareşalle yapılmış bir görüşmeyi okuyacaksınız:

Şimdi, 1947 eylülünün yedinci günündeyim. "Ödemiş" dağlarının (1400) rakımlısına, yeşil bir leylek yuvası gibi sığınmış "Gölcük" köyündeyiz. Yanımda, vaktiyle düşmanın sahicisine ilk silâhı atanlardan Âlim Efe, karşımda ise, bize, çocukluğumun imansız günlerinde erişilmez bir rüya sandığım zafer saadetini kazandırmış olan sayılı adamlardan birisi: Mareşal Çakmak var...

Onun, ne dış düşmanların, ne de yılların asil olgun, ve içten güzelliğini yıpratmadıkları ak yeleli çehresine bakarak gülümsüyorum:

"- Sizi düşünüyorum Mareşalim... Sizi, ve nankörler tarafından unutulmuş zeferinizin, vaktiyle bizi nelerden kurtardığını!...

Mareşal, yaşaran gözlerime, babacan bir gülümseyişle bakıyor:

"- İzmirli,.. Hislerine kapılma... O zafer benim, şunun, bunun değil, bizimdir. Biz onu nasıl olsa kazanacaktık... Zira bu milletin, uzun müddet uşaklarının kölesi olarak yaşamayacağı muhakkaktı... Bizler, istiklâlimize yapılan taarruzun def'ini, olsa olsa biraz hızlandırabilmiş, kolaylaştırabilmiş sayılabiliriz.

Sonra ciddileşerek ilâve ediyor:

"- Fakat ne dersiniz? O sırada siz İzmir'de bizi beklerken, biz Anadolu'da, sade düşmanlarımızla değil, aynı zamanda, en yakın kavga arkadaşlarımızın -hemen hemen düşman silâhları kadar tehlikeli olan- dalâletleriyle de mücadele ediyorduk... Sorduğunuz suale cevap vermek, yani İzmir'e nasıl girdiğimizi anlatmak için, Dokuz Eylül'e takaddüm eden günlerin olaylarını da hatırlatmam zarurîdir... Zira "İzmir"in, istiklâl kavgamızda, bir bakımdan, başka vilâyetlerimizinkine hiç benzemeyen bir hususiyeti vardır. Faraza, şahsen, bana sorarsanız, ben bu hususiyeti hülâsa edebilmek için derim ki:

Bizçim İstiklâl Harbimiz, fi'len İzmir'de başlamış ve fi'len İzmir'de sona ermiştir.

"Şimdi sırası geldiği için açıklamaya mecburum ki, biz, hedefi İzmir olacak bir kat'î ve büyük taarruzu tasarlarırken, karşıma düşman ordusundan evvel, Millet Meclisinin pasif diplomatları dikildi.

Onlar, düşmanla anlaşmamıza taraftarlık ediyorlar ve yapmak istediğimiz taarruz teşebbüsünü, bir cinnet sayıyorlardı.

O sırada, Fransızlar bize, İngilizler ise Yunanlılar taraftardılar... Bu sayede bir Fransızlardan, bir miktar silâh almış bulunuyorduk. Ben, bütün cepheyi gezmiş, kumandanlarla, zabıtlarla, neferlerle konuşmuş ve ordumuzun durumunu, her bakımdan, yapmak istediğimiz taarruz hareketine alabildiğine elverişli bulmuştum.

Zaten, böyle olmasaydı bile, hakkımızı düşmana, kuvvetimizi göstermeden tanıtmamız imkânı yoktu. Yunanlılar, İngilizler tarafından adamakıllı şımartılmışlardı. İstanbul'un gözde halifesi, Mısır Hidivliğinin sefil salâhiyetlerini kabule bile hazırlanmış bir uşak namzedi idi. Bu vaziyette, onun tarafından idama mahkûm edilmiş bulunan bizler, mücadele meydanında ciddî bir kuvvet, ciddî bir varlık olduğumuzu göstermeden, İngilizlere sözümüzü nasıl dinletebilirdik?

Böyle düşünmekte Mustafa Kemal'le tamamen mutabık olduğumuz için, ben, ordudaki vazifemden ayrılarak, Erkânı Harbiye Dairesinin odasına kapanmış, yapılacak taarruzun plânlarını hazırlamaya koyulmuştum.

O sırada, bir gün, Ankara'da hükûmet konağının üst katında, fevkalâde bir toplantı yapıldı.

Toplanan Vekiller Heyetine, Rauf Bey riyaset ediyordu. Ve müzakerelerin başlayışından pek az sonra, taarruz aleyhtarlarının itirazları alabildiğine şiddetlendi.

Kimisi, taarruzun bir cinnet olduğunu söylüyor, kimisi, "Ne diye boşu boşuna (!) kan dökelim?" diyor, kimisi ise:

- Efendim, yüzde yirmi beş zafer ihtimali olsa, bu taarruza ben de taraftar olurum, fakat, maalesef, yok!..." diyordu.

Nihayet içlerinden birisi, kalkıp da:

- Efendim, bizim şu kadar katırımız ve şu kadar devamımız olsaydı, bu yapılabilirdi!..." kabilinden bir hezeyan savurunca, dayanamayarak yumruğumu masaya vurdum, ve:

- Efendim, dedim, bu taarruzda zafer ihtimali, yüzde yirmi beş değil, yüzde yetmiş beştir. Filvaki, bizim, muarızlarımızın istedikleri miktarda katırımız, veya devamımız yok amma, ben Mehmetçiğin mücadele gücünü, dünyanın başka hiçbir mahlûkiyle mukayese edemem... "O Mehmetçik, kavgayı sevdiği zaman, deveden çok fazla yol yürüyerek ve deveden çok fazla aç kalarak dövüşür. Hem unutmayın ki, Sakarya kavgamıza, mermilerimizin çoğunu, Mehmetçiğin karısı taşımıştır. Muarızlarımıza göre, düşmanın tel örgüleri varmış. Bunu söyleyenlere hatırlatırım ki, Mehmetçik sahiden hırsa gelince, yumruklarıyla telleri değil, demirleri paralamıştır!..."

Benim bu sözlerim üzerine rahmetli "Kara Vasıf":

- İyi amma efendim, Ankara'yla İzmir arasındaki 800 kilometrelik mesafeyi alırken, askeri neyle besleyeceğiz? demezler mi?

"Tahmin buyuracağınız gibi, ona mesafeyi ölçerken, pergeli her halde yanlış tutmuş olduğunu söyledim: Zira belliydi ki, muterizlerimiz, bizim taarruza, Ankara'dan değil, Afyon'dan başlayacağımızı bile hesaplamayacak kadar gaflet içindeydiler.

Maamafih insafla itiraf edeyim ki, kendisine:

- Vasıf Bey... Şimdi harman mevsimidir. Şimdi köylünün elinde, her şey vardır. Onlar, kendi ordularını, fırınlar dolusu ekmekler çıkararak, sürülerle kurbanlar keserek ve çuvallar dolusu üzümler sağlayarak karşılayacaklardır. Bu kavga, başka orduların, başka şartlar içinde yaptıkları kavgalardan hiçbirisine benzemez. Bunun içindir ki, bu kavgada bizim iâşe menzilimiz, tarihin klâsik harplerinde görülen ordularınki gibi gerimizde değil, ilerimizdedir..."

Dediğim zaman, Kara Vasıf'ın gözleri yaşarmıştı.

Ve çok şükür, şimdi adını anmak istemediğim o musır muarızımızın hâlâ:

- Bize deve lâzım... Bize katır lâzım!...

Deyip durmasına rağmen, taarruz kararımız Hey'eti Vekile ekseriyetinin tasdikine kavuştu!"

"Mareşal":

- Ötesini biliyorsunuz, diyor, çok şükür zafer, tarihlerde okuduğumuz şekilde kazanıldı. Fakat tuhaf değil mi? Afyon'un sukut ettiğine, dürbünleriyle bakmadan inanmayanlar ve bu meyanda bilhassa:

Bize:

- Efendim, bu işe deve lâzım... Bu iş devesiz olmaz!.. diyen zevat:

- Aşkolsun... İyi oldu. Fakat siz yorulduunuz, artık işin ötesini bize bırakın... Tek biz biraz dinlenin de, alimallah, biz gidip İzmir'e gireriz!..." demezler mi?

Fakat müsaadenizle, biz henüz lâyıkiyla sağlanmış saymadığımız bu şerefi, onlara emanet edemezdik. Bunun içindir ki, orduyu, Mustafa Kemal'le beraber Afyon'dan İzmir'e kadar adım adım takip ettik..

Şimdi o yılda, bazan buğday, bazan da üzüm çuvalları üzerinde, ikişer saat kestirerek geçirdiğimiz geceleri hatırlıyorum.

Hattâ bu saatlerden birisinde, üzerine uzandığı çuvalın deliğinden aldığı bir avuç üzümü ağzına atmadan evvel, koca Mustafa Kemal'in gülerek:

- Paşam, şu hayatın cilvesine bak, arslanlık edelim derken, farelere döndük: çuval deliğinden üzüm, çalışıyoruz!..." dediğini, o yolculuğumuzun en şirin noktelerinden biri olarak hatırlarım... Fakat, inanın bana, ömrümde hiçbir başka yatağın rahatı, beni, o üzüm çuvalları üzerinde çekilen muzaffer uyku kadar mesut etmemiştir!...

Bu son cümleleri söylerken, gözleri dolan Mareşal sözlerini şöyle tamamladı:

- Yalnız, bir büyük hatamız oldu... Büyük taarruzdan sonra, Mareşal Penlövden, "Franclen Buyon"dan ve arkadaşlarından müteşekkil bir Fransız heyeti, bizimle, Anadolu'nun herhangi bir yerinde temasta bulunmak istemişti.

Biz onlara, kendilerini 9 Eylülde "Nif" (Kemal Paşa) de bulacağımızı bildirmiştik. "Nif'e vardığımız zaman, onlardan, Türk ordusunun harekâtını, aramızda geçecek müzakerlerden sonraya bırakmamızı isteyen bir başka tel aldık. Elbette ki, hiç olmazsa zararsız ve diplomatik bir nezaket

göstererek, onların bu ricalarını is'af etmek istedik. Fakat hemen o anda İzmir'den gelen bir haber, Türk süvarilerinin, Akdeniz kıyısına varmış bulduklarını ve Kordon boyunda haklı bir zafer neşvesi içinde at oynattıklarını bildiriyordu. Bu itibarla, belliydi ki, Fransız dostlarımızın teli, elimize geç gelmişti!..." ve tevazula gülümseyerek ilâve etti:

"- Bu yüzden, İzmir'e varınca elimizde olmıyan sebepler yüzünden, randevumuzdan evvel geldiğimiz için, Fransız dostlarımızdan af istedik!..."

BAŞKUMANDAN MUSTAFA KEMAL'İN SERYAVERİ SALİH BEYİN HATIRALARI

Ankara'dan ayrılıştan İzmir'e girişe kadar..

Rahmetli Salih Bozok, İstiklâl Harbi sırasında Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başyâveri idi. Merhum bilindiği gibi Atatürk'ün çocukluk arkadaşı idi. Salih Bozok, Atatürk'e o kadar bağlı idi ki ölümü üzerine elindeki silâhı kalbine doğrultmakta tereddüt etmedi. Vakıa bir milimetrelilik fark kendisini ölümden kurtardı, fakat aylarca yatakta kaldı; kalktıktan sonra da uzun zaman yaşayamadı.

Salih Bozok, Başkumandanlık Meydan Muharebesinde de Atatürk'ün yanibaşında idi. Aşağıda okuyacağınız hâtıraları 925 senesinde ve Atatürk'ün sağlığında anlatmıştır.

Taarruz kararı nasıl verildi?

"Taarruz kararı, en müsait zamana intizaren, Sakarya muzafferiyetini müteakip verilmişti. Taarruzun icrasından birkaç hafta evvel cepheye gidildi. Gazi Paşa hazretleri vaziyeti mahallinde tetkik ve yakında bir taarruza geçilecekmiş gibi hazırlık yapılmasını emrettiler. Birkaç gün cephede kaldıktan sonra tekrar döndük. Maksat, taarruz şayiasını bertaraf etmek ve etrafa, ancak bir teftiş seyahati icra edildiği, hissini vermektir.

Nihayet bir gece (23 Ağustos) Gazi Paşa Ankara'yı sessizce terketti. İkametgâhımız Çankaya olduğu için şehre uğramaksızın Konya yolu takip edilebilirdi. Müfarekatımızdan evvel paşanın ikametgâhında kalanlara sureti mahsusada emir verildi: Hareketimiz ifşaa edilmeyecekti. Ve bir iki gün zarfında köşke gelenler olursa, Gazi Paşanın rahatsızlığı ileri sürülerek kimse ile görüşmesi mümkün olmadığı anlatılacaktı. Bu suretle birkaç gün kazanmak istiyorduk.

Ertesi gün, öğle üzeri otomobillerle Konya'ya vasıl olduk. Paşanın Ankara'dan hareket ettiğinden haberdar olmadıkları için, ansızın gelişimiz Konyalıları hayrete düşürdü. İki gün Konya'da kaldıktan sonra, Garp Cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittik.

Akşehir'de kumandanların içtimai

Akşehir'de bir kumandanlar içtimai yapıldı. Taarruzun sureti icrası bu mühim içtimada kararlaştırıldıktan sonra lâzım gelen tertibat alınarak Garp Cephesi Karargâhı Akşehir'den (Şuhut) nahiye merkezine nakledildi. Burada karargâh düşman tayyarelerinin tarassudatına açık bir vaziyette olduğu için Kocatepe ile Şuhut arasındaki vadiye çadırlar kuruldu. Fevzi ve İsmet

paşaların karargâhları da sık ağaçlarla kaplı ve her iki tarafı yalçın tepelerle çevrilmiş vadinin içinde idi.

Bu sırada Anadolu Ajansı Çankaya'da süfera ve rical şerefine tertip edilen bir çay ziyafetinden bahseylemekte idi. Bu haber Gazi Paşanın Ankara'da bulunduğu hissini vermek için ifşaa edilmişti. Nitekim İstanbul gazetelerine de telgraflarla verildi. Ve kimse zerre kadar şüphe etmedi.

26 Ağustos sabahı

26 Ağustos günü taarruzun icra edileceği zaman sabahleyin erkenden çadırları terkettik. Henüz hava karanlıktı, yolu görebilmek üzere önümüzden bir iki fenerli asker çıkardık. Vadi ile tepe arasında muntazam yol olmadığı için hayvanlara binmiştik. Kocatepe'ye muvasalat ettiğimiz zaman şafak yeni sökmeye başlamıştı. Birinci ordu kumandanını orada bulduk. Saat dörde gelmişti, herkes büyük bir heyecanla dürbününe sarılarak düşman mevzilerini tarassuda başlıyordu.

Mukarrer saat hulûl etti, bir anda cehennemî bir tarraka âfakı titretti, müteaddit çaptaki toplarımız gürledi: Taarruz başlamıştı. Yarım saat süren topçu ateşinden sonra mitralyöz ve piyade tüfekleri işlemeye başladı. Bundan kıtaatımızın düşman mevzilerine tekarrüp ettiğini anladık. Pek az zaman sonra Kalecik sivrisi kahraman askerlerimiz tarafından işgal edildi, buna mümasil birtakım düşman mevzilerinin de işgal olduğu bildirildi. Hepimiz birbirimizi tebrik ediyor ve temadi-i muvaffakiyet için temenniyatta bulunuyorduk.

Güneş biraz yükseldi, Kocatepe'de bulunanlar düşman tarafından görülebildi. Tam bu sırada düşmanın büyük çaplı toplarından birinin mermisi bizim bulunduğumuz tepenin altında patladı. Bu mermiyi ikincisi, üçüncüsü, dördüncüsü takip etti. Anladık ki düşman, oradan geçmekte olan hasta nakliyatına mahsus arabalarımızı hedef ittihaz ederek ateş açmaktadır. Düşmanın yaralılarına karşı bu denaetkârane tecavüzleri devam etmekte iken, kahraman efradımız da Tınaz ve Belen tepelerindeki Yunan mevzilerine şiddetli hücumlarda bulunmakta idi.

Yine bu sırada 57'nci fırka kumandanının karşısındaki tepeyi dediği saatte alamamasından mütevellit teessürle intihar ettiği telefonla bildiriliyordu. Akşama kadar devam eden taarruz muvaffakiyetimizle neticelenmiş, düşmanın bir çok mühim noktaları elimize geçmişti. Akşam karanlığı etrafı sarınca, ufukta patlayan mermilerin çıkardığı alevler seçilmeye başladı. Geceleyin de tarruza devam edilmesi mukarrer olduğundan muharebe sabaha kadar fasılasız sürdü.

İlk Yunan esirleri

İlk Yunan esirleri ertesi sabah-taarruzun ikinci günü karargâhımıza getirildi. İlk esir kafilesi 20-30 kişiden ibaretti. İçlerinden biri Bulgar olduğunu, Türkçe bildiğini söyledi, halbuki arkadaşlardan biri kendisini Edirne'den tanıyormuş, Rum bir berbermiş. Pek güzel Türkçe konuşuyordu.

Kendisini teşhis eden arkadaşımıza cevaben bir müddet Bulgarlığını iddia etti, fakat sonra hakikati söyledi ve Edirneli Rum berber olduğunu itiraf etti.

Rum berber, mütemadiyen taarruzun şiddet ve dehşetinden bahsediyordu. Berhayat olarak siperlerde kimsenin kalmadığına kaniydi ve yeminlerle, kasemlerle Yunanistan'ın elinde neler varsa hepsinin bizim elimize geçeceğini yana yakıla iddia ediyordu. Halinden, askerlerimizin aslan gibi savletinden adam akıllı korkmuş olduğu anlaşılıyordu. Onun ifadesine göre Afyon'un çoktan bizim elimize geçmesi lâzımdı.

Gazi'ye getirilen beşaret haberi

Filhakika biz bu Rumla konuşurken Başkumandan Gazi Paşanın huzuruna bir erkâniharp zabiti geldi ve Afyon'un istirdadına dair telefonla aldığı malûmatı tebşir etti. Yunan esiri de bunu duymuştu, yalan söylemediğini teyit eder gördüğü bir hâdiseye, âdeta bizden ziyade seviniyordu.

Gazi Paşa, o akşam; ertesi günü Afyon'a gitmek için lâzım gelen tertibatın yapılmasını ve

hareketimizden sonra karargâhın da oraya naklolanmasını emir buyurdular.

Ertesi sabah kumandanlarla maiyetlerini hâmil otomobiller Afyon'a müteveccihen hareket etmişlerdi. Yolda rastladığımız köylülerden bir ihtiyar İsmet Paşa tanıdı, otomobilini durdurarak evvelâ hatırın, sonra takip ettiğimiz yolun doğru olup olmadığını sordu, ihtiyar aynen şu cevabı verdi:

"- Yol doğrudur, fakat bu şosenin ileride toprağı tesviye edilmemiştir."

İhtiyar: "Belki bozular, yürümez" diyerek otomobillerimizi tuttuğumuz istikametten çevirtti ve diğer yolu tarif etti. Biz şoseden ayrıldıktan sonra ancak bir müddet gidebildik, yolu şaşırılmışık, dere, tepe arasında yine yol aramaya başladık. Bu yüzden hayli vakit kaybettik. Bizden sonra yola çıkan arkadaşlar Afyon'a vâsıl olmuşlardı bile. Biz hâlâ ovanın içinde yol arıyorduk.

Ovada yürüye yürüye nihayet düşman siperlerine, tel örgülerine tesadüf ettik. Bütün saha kazılmış ve derin hendekler açılmış olduğu için otomobilin geçmesi müşküldü. Telleri kopardık, kestik. Hendeklerden otomobili geçirtmek için de şu çareyi bulduk: Düşman siperlerinde elimize geçen bir kapıyı çukurların üzerine koyarak otomobili geçirdik.

Afyon Karahisar'nda

Afyon'a girdiğimiz sırada, şehrin muhtelif kısımlarında yükselen alevler, gittikçe genişleyerek mahalleleri bir kül yığını halinde bırakıyordu. Düşman kaçarken son ve müthiş şenaatını yapmaktan geri kalmamış ve şehri ateşlemişti. Afyon'da kumandanlara karşı halkın gösterdiği tezahüratı bugün dahi aynı heyecanla yaşamaktayım. Afyon'da belediye dairesinde kaldık.

Başkumandanlık muharebesinin olduğu günün gecesi idi. Yatıyordum. Bir ayak sesi ve bir gürültü işittim. Uyandığım zaman yeni gelen bir rapora muttali oldum: Düşman pek fena bir vaziyete girmişti.

Bunun üzerine Gazi Paşa hazretleri, sabahleyin Dumlupınar'a hareket etmek kararını verdiler. Gazi Paşa Birinci Ordunun, Fevzi Paşa da İkinci Ordunun harekâtını takip etmek üzere erkenden Afyon'a hareket ettiler. İsmet Paşa Afyon'da kalmıştı. Dumlupınar civarında bir köyde Birinci Ordu Kumandanını çadırında bulduk. Gazi Paşa Kolordu kumandanı Kemaleddin Sami Paşa ile telefonla görüşüyorlardı.

Gazi'nin huzurunda bir Yunan erkânıharbi

Bu sırada, bir iki gün evvel esir edilmiş olan bazı Yunan zabitanı karargâha getirilmişti. Gazi Paşa esirlerin arasında bulunan erkânıharb zabitin yanına istedi. Yunan zabatine bir çay ısmarladı ve kendisinden vaziyet hakkında malûmat istedi.

Zabit iki gün evvel esir edilmiş olduğu için, son vaziyetten haberdar olmadığını söyledi. Bunun üzerine başkumandan Gazi Paşa haritayı açarak alınan raporlara göre hâsıl olan vaziyeti işaret etti. Karargâhımızdaki Yunan erkânıharbi de Yunan ordusunun düşmüş olduğu ağı görmüş ve vaziyetin vehametini anlamıştı. Gayriihtiyarî parmağını haritanın üzerinde gezdirdi:

- "Bu vaziyete nazaran, iki kolordu kumandanımızla, dört fırka kumandanımızın, kıtaatınızın çemberi içinde bulunduğunu zannederim" dedi.

Gazi Paşa, aldığı bu malûmatı derhal telefonla Kemaleddin Sami Paşaya bildirdi, bahsedilen kumandanların behemehal esir edilmesini emir buyurdu.

Yunan zabiti, evvelce Türkçe bilmediğini söylemiş ve kendisiyle tercüman vasıtasıyla ve Rumca görüşülmüştü, fakat Gazi'nin Türkçe olarak verdiği bu emri işitir işitmez benzi kül gibi oldu. Elini alınca götürdü, teessüründen getirilen çayı içemedi ve çadırdan dışarı çıkmak için müsaade istedi.

Kendisinin Türkçe bildiğini ve biraz evvel gayriihtiyarî verdiği malûmattan dolayı nedamet hissettiğini anlamıştım. Ben de beraber dışarı çıktım, kendisine Türkçe:

- Nerelisin? dedim.

Selânikli olduğunu ve Kulekahvehaneleri mahallesinde ikamet ettiğini söyledi. Ne tesadüf. Ben de

Selânik'te o mahallede ikamet etmekte idim:

- Ne için o güzel Selânik'i bıraktın da buralara geldin? diye sordum.

- Askerim, emir aldım. Cevabını verdi. Başı fevkalâde ağrıdığından dolayı da fazla konuşmaya mütehammil olmadığını ilâve etti. İcap eden ilâçları kendi bavulumuzdan verdik.

Kemaladdin Sami Paşa karargâhında

Gazi Paşa Yunan erkânıharp zabıtinden bu haberi aldıktan sonra, otomobilin hazırlanmasını emretti. Kemaleddin Sami Paşanın karargâhına gitmek arzu ediyordu. Birinci Ordu Kumandanı yolun fevkalâde muhataralı olduğunu söylediye de, Gazi'yi alıkoymak mümkün olmadı.

Hep beraber Kemaladdin Sami Paşanın bulunduğu tepeye geldik. Kemaleddin Sami Paşa dürbünüyle düşmanın Dumlupınar civarındaki ovidan ricatını tarassut ediyordu. Gazi Paşa sordu:

- İleride bir duman görüyorum. Bu nedir?

Kemaleddin Sami Paşa cevap verdi:

- Düşman ağırlıklarını yakıyor, paşa hazretleri.

Gazi Paşa:

- Şu sağdaki köy ve duman nedir? dedi.

Kemaleddin Sami Paşa:

- Döğüştüğümüz düşman çekilirken yalnız ağırlıklarını değil, köyleri, şehirleri sakinleriyle beraber ateşe veren bir düşmandır. Yanan Çal köyüdür, Yunanlılar yakmıştır cevabını verdi. Gazi Paşa orada hangi kıtalarımızın olduğunu da sordu. On Birinci Fırkanın bulunduğu cevabını alınca şu suali irad etti:

- Telefonla muhabere mümkün müdür?

- Henüz telefon tesis etmedik, çünkü bir gün evvel o civardaki tepelerde düşmanla muharebe edilmiştir.

Gazi Paşa On Birinci Fırkanın bulunduğu mahalle gitmek arzusunu izhar buyurdıkları için refaketimizde Kemaleddin Sami Paşa da bulunduğu halde Çal köyü istikametine müteveccih olduk.

Tepeye geldiğimiz zaman düşmanla harp başlamıştı. On Birinci Fırka kıtaatı avcı halinde ve bizim üç dört yüz metre ilerimizde hareket ediyordu. 11'inci Fırkanın topçuları aramızdaki bir tepeden düşmana ateş açıyorlardı.

Gazi Paşa bu vaziyeti görtükten sonra neticei katiyenin bir an evvel istihsali için fırka kumandanını da nezdlerine celbetti ve topçunun önümüze geçmesini, piyadenin ileri hareket devam etmesini emir buyurdu.

Fırka kumandanı derhal altına binerek yıldırım süratiyle avcı hattına gitti. Karşımızdaki düşmana - hareketlerini gözle seçebilecek kadar- yaklaşık. İkinci Ordu Kıtaatının da sağ cenahımızdan düşmanı tazyik etmekte olduğunu haber aldık. Her taraftan sıkıştırılmış ve ateşten bir çember içine alınmış olan düşman tam manasıyla şaşkına dönmüştü.

Güneş gurup ederken

Birkaç saat geçti, güneş gurup ediyordu. Ufuktaki dağların arkasına çekilen güneşin son ışıkları, askerlerimizin düşman mevzilerinde parlayan süngülerine aksetmişti. Gece başlarken ateş kesildi. Tevali eden raporlar ve telefonla verilen haberler hemen hemen birbirinin aynı olarak şu malûmatı ihtiva ediyordu:

"Bozguna uğrayan düşman efradı çil yavrusu gibi dağıldılar, dağlara, tepelere, ormanlara iltica ediyorlar."

Diğer taraftan, raporlarda makhur düşmandan alınan ganaim hakkında da malûmat vardı. Yalnız OnBirinci Fırkanın karşısında Yunan kuvveti beşi koşulu olduğu halde 25 top bırakıp kaçmıştı.

Karanlık basmıştı. Karargâhımızın bulunduğu Afyon'a döneceğimizi zannederken Gazi Paşa

hazretleri Dumlupınar köyüne gitmekliğimiz için emir verdiler. Muharebe meydanından ayrılarak Dumlupınar'a geldik. Ne yanımızda, ne de köyde eşya vardı. Sabaha kadar -Gazi Paşa ve hepimiz- oda döşemeleri, peykeler veya toprak üzerinde yattık. Eşyamız ancak ertesi gün öğle üzeri geldi. Gazi Paşanın çadırlarını köy evlerinden birinin damı üzerine kurduk.

Yunan generallerinin hayreti

"... Tam bu sırada Fırka Kumandanı Kâzım Paşa muharebede esir edilmiş olan dört Yunan generalini getirdi. Bu generaller, bir gün evvel başkumandan paşanın esir edilmelerini telefonla Kemaleddin Sami Paşaya emir buyurdukları kolordu kumandanları idi.

Gazi Paşa generallerle görüşerek icap eden malûmatı aldı. Generallerden birisi kendilerine sorulan suallerin hitamını müteakip, kiminle teşerrüf etmekte olduğunu sordu:

- Mustafa Kemal Paşadır! Dedik. Hayretle gözlerini açtı, inanmak istemiyordu. Sualini tekrarladı:
- Fakat bu Mustafa Kemal Paşa, bizim bildiğimiz Mareşal Mustafa Kemal midir? dedi. Görüştüğü zatın hakikaten Başkumandan Mustafa Kemal Paşa olduğunu öğrendikten sonra:

- Dün burada mıydı? diye sordu.

- Başkumandanlık muharebesini bizzat kendisi idare etmiştir. Cevabını verdik. Düşman generali bir müddet sustu. Sonra nazarlarını hürmet ve takdirle Gazi Paşaya atfetti ve dudaklarından şu sözler döküldü:

- Zafer, galibiyet, şeref ve bu topraklar... Her şey sizin hakkınızdır. Bizim Hacı Anesti İzmir'den kıpırdanamadı.

Ertesi günü ben Büyük Millet Meclisi Riyasetine muharebeler ve cereyan eden ahval hakkında telgrafla malûmat vermek üzere Gazi Paşa hazretlerinin emirleri mucibince Dumlupınar'dan Afyon'a henüz telgraf hattı tesis edilmediğinden Bolvadin'e gitmeye mecbur oldum.

Gazi esir Yunan Başkumandanını nasıl kabul etti?

İşimi bitirdikten sonra Afyon'a döndüğüm zaman Gazi Paşanın istirdat edilen Uşak'ı teşrif ettiklerini ve kendilerine orada mülâki olmaklığımı emir zabiti Siirt Meb'usu Mahmut Bey telefonla bildirdi. Ertesi günü Uşak'ta karargâha iltihak ettiğim zaman Yunan başkumandanı general Trikopis'le General (Diyonis'in esir edilmiş olduklarını öğrendim.

Esir düşmüş başkumandanla general arkadaşı o gün Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin nezdine getirdiler. İsmet Paşa ile Birinci Ordu Kumandanı da beraber gelmişlerdi.

Gazi Paşa hazretleri esir generalleri ayakta karşıladı. Kendilerine yer gösterdi, birer çay ısmarladı, sonra Trikopis'e sordu:

- Bu iş nasıl oldu?

Trikopis iki ellerini yanlarına doğru açarken başını önüne eğdi. Vaziyetinden bu âkıbeti mukadderattan ziyade aciz ve zaafa hamletmek istediği anlaşılıyordu.

Gazi kendisini teselli etti:

- Üzerinize düşen vazifeyi ifa ettiğimize kailseniz müsterih olunuz. En büyük kumandanlar için de esaret mukadder olabilir.

Trikopis, verdiği cevapta bazı kusurları Diyonis'e atfettikten sonra topçularımızın mükemmeliyetinden, iki telsizleri olduğu halde birinin evvelce bozulup İzmir'e gönderildiğinden, diğerinin topçu ateşimizle tahrip edildiğinden bahsetti ve çaresizlikler içinde kaldığını ve hatta bir gün evvel kendi yaverinin dahi yanından ayrıldığını söyledi.

Trikopis yapacak yalnız bir şey kaldığını fakat yapamadığını ilâve etti. Esir başkumandan intihar arzusunda olduğunu imâ ediyordu! Gazi Paşa:

- Kendi vicdanına muhavvel bir keyfiyettir, ona biz karışamayız!.. Dedikten sonra İsmet Paşa'ya:

- Kumandanlar zannederseniz istirahat muhtaçtırlar, dedi.

Trikopis çıkacağı sırada, Gazi Paşadan gördüğü fevkalâde nezaketten cesaret alarak, İstanbul'da

bulunan ailesinin sihatinden haberdar edilmesini rica etti. Gazi Paşa, adresinin alınmasını ve Hilâliahmer vasıtasıyla ricasının is'afını emir buyurdular.

Başkumandan muharebesinden sonra İzmir'in istirdadına kadar hemen hiçbir yerde şayanı dikkat mühim muharebat olmamıştır. Birkaç gün içerisinde İzmir'e girmek müyesser oldu. Afyon'da halkın halâskârlara karşı tezahüratını bilvesile söyledim. Bu tezahürat, Akdeniz kıyısına kadar yollarda mütezayit bir alâka ve şiddetle devam etti.

Cepteki fotoğrafın verdiği müjde

"Armutlu" isminde bir köyden geçerken ora ahali askeri seyretmek için yol kenarına çıkmışlardı. Yanık bakraçları, kırık destileriyle de geçen askerlere su veriyorlardı.

Bunların önünden geçerken, arabalara ve hayvanlara rastgeldiğimiz için yol vermek ve yolun açılmasını beklemek üzere otomobili durdurmuştuk.

Gazi Paşa bir sigara yakmak üzere toz gözlüğünü gözünden kaldırdığı zaman köylüler yaşlıca bir adam, anî bir hareketle kalabalığın arasından ayrıldı. Otomobile yaklaştı.

İhtiyar köylü bir müddet Gazi'nin yüzüne baktıktan sonra elini koynuna soktu ve çıkardığı kartpostalı avucu içinde saklayarak otomobilin basamağına bastı. Olanca dikkatimle ihtiyarı tetkik ediyordum. İhtiyar bir karta, bir de paşanın yüzüne baktıktan sonra sağ elinin şahadet parmağını evvelâ karta sonra paşaya tevcih etti ve:

- Bu sensin! diye bağırdı ve müteakıben köylülere döndü:

- Arkadaşlar, Mustafa Kemal'dir! dedi. Bunu işiten köylüler, kadın, erkek ellerindeki destileri, bakraçları atarak her taraftan otomobile girdiler. Göz yaşları dökerek paşanın kalpağını, omuzunu öptüler, paşanın ayağındaki tozları sürme gibi gözlerine çekenler vardı.

Köylünün elindeki kart kimbilir ne zamandanberi ve ne müşkülâtla sakladığı paşanın bir fotoğrafı idi.

Köylüleri paşanın etrafından ayırmak müşkül olduğu için, şoföre, naçar motorü işletmesini söyledim. Motör işleyince mecburen ayrıldılar. Hareket ettik, fakat sesleri hâlâ bizimle beraber geliyordu:

- Yaşa paşamız... Namusumuzu, hayatımızı kurtardın, hepimiz sana kurban olalım.

Yunanlılar tarafından hâk ile yeksan edilmiş ve yakılıp yıkılmış olan bu havaliden geçtiğimiz sırada karşılaştığımız bu samimî tezahürat bizi her defasında ağlatmıştır. Halkın böyle heyecanla icra ettikleri candan tezahürat arasında istirdat edilen köylerden ve kasabalardan geçerek Nif'e geldik.

"Nif'e (Kemalpaşa) akşam üzeri vâsıl olmuşuk. Gazi Paşa, buradan İzmir'in kaç kilometre mesafede olduğunu sordu. Nifliler İzmir'den 25, 30 kilometre uzakta olduğumuzu söylediler. Başkumandan Paşa civarda bir tepeden İzmir'i temaşa mümkün olup olmadığını sual etti. Belkahve denilen mahalden İzmir'in görüldüğü cevabını verdiler.

Gayri ihtiyarî bağırmışız: Deniz...

Bunun üzerine Gazi Paşa hazretleri otomobile binerek (Belkahve) ye hareket emrini verdiler. Oraya geldik, İzmir'in, üzerinde ecnebî sefaini duran körfezini görür görmez, birden gayri ihtiyarî:

- Deniz! diye bağırmışız.

Hakikaten, oradan İzmir'in körfezi, Kadifekale ve diğer bazı mahaller gayet iyi görülüyordu. Güneş bir defa daha gurup ediyordu ki, hatırası aziz Türkiyemiz üzerinde ilelebet payidar olan bir manzarayı bizzat seyretmek saadetini tattık. Kadifekale'ye Türk bayrağı çekiliyordu.

Güneş yavaş yavaş alçalmış, İzmir Körfezi'nin yeşil sularında erimişti. Hiç birimiz Belkahve'den ayrılamıyorduk.

Bu arada ağaçlıklar arasından bir araba sesi geldi. Tek atlı bir yol arabası İzmir cihetinden gelmekte ve arabacı şarkı okumakta idi. Nereden geldiğini sorduk. Gür bir sesle:

- İzmir'den! dedi.

- İzmir'de ne var ne yok? Dedik.

- Askerlerimiz Kordon'da geziyor, cevabını verdi.
- Doğru mu söylüyorsun? diye sorduk.
- Nah, işte İzmir, gidin de bakın! diye körfezi işaret etti ve yoluna koyuldu.

Yürüyüş nizamında ilerleyen bir fırka

Daha bir müddet orada kaldıktan sonra Nif'e dönmek üzere hareket ettik. Yolda bir fırkanın İzmir'e doğru yürüyüş nizamında ilerlediğini gördük. Efrat günlerce süren yürüyüşlerine rağmen yorgunluk âsârı göstermiyorlar, bir an evvel İzmir'e ulaşabilmek için can atıyorlardı.

Gazi Paşa bana:

- Askerlere, arkadaşlarının İzmir'e girdiklerini söyle! dedi. Emri tebliğ etmek üzere ayağa kalktım. Kolbaşına elle işaret ederek kıtayı durdurdum.
  - Arkadaşlar nereye gidiyorsunuz? diye sordum.
  - İzmir'e! diye haykırdılar.
  - Süvarilerin İzmir'e girdiklerini biliyor musunuz? dedim ve arkadaşlarının İzmir'e geldiklerini haber verdim. İçlerinden biri:
  - Aferin be! diye bağırdı. Hepsi birden şevkle yollarına devam ettiler, biz de Nif'e döndük.
- Geceyi Nif'te geçirdik. Gazi Paşa ertesi günü - İzmir'de kendilerine bir ikametgâh ihzar etmek üzere - erkenden hareketimi emir buyurdular. Emirleri mucibince sabahleyin henüz şafak sökerken arkadaşım Mahmut Saydan, Ruşen Eşref ve Paşa hazretlerinin maiyetinde şifre memuru Memduh beylerle beraber hareket eyledik.

İzmir'e geldiğimiz zaman...

İzmir'e vardığımız zaman fırka kolbaşısı şehre mızıkça çalarak giriyordu. İzmir halkı sokaklarda, neşeden çılgın bir halde, istihlâsı tes'it ediyorlardı. Damlardan, evlerin pencerelerinden kadınlar askerlerimizin üzerine çiçek, halk kolonya, gülsuyu serpiyorlardı. O zaman nereden tedarik edildiğini el'an anlayamadığım Gazi'nin kartları halkın başında, göğsünde ve evlerinde görünüyordu. Kalabalıktan tevakkuf etmeğe mecbur olduğumuz zamanlar, halk otomobilimize hücum ediyor, hepimizi ayrı ayrı öpüyordu.

Bu pâyânsız şevk ve şadi arasında hükûmet konağına geldik. İzzeddin Paşa vali vekili olmuştu. Biz Karşıyaka'da kral Konstantin'in, müteakiben de İstiryadiks'in oturduğu köşkü Gazi Paşa için hazırlamak üzere yola çıktık. Ecnebi sefainden çıkarılan bahriye efradına şurada burada tesadüf ediliyordu. Bilhassa Karşıyaka'ya gitmek üzere Bayraklı'dan geçerken, rastgeldiğimiz ecnebi askerlerinin otomobilimizin önünde vaziyet alarak selâm vermeleri unutulur hatıralardan değildir. Muzaffer ordunun biz âciz fertlerine karşı yapılan bu muamele, insanın nazarlarını bir zaman evvele, İstanbul'un işgal zamanındaki vak'alara celbediyordu.

Köşke geldiğimiz zaman civardaki hanımlar yanımıza geldiler. Maksudımızı anlar anlamaz:

- Biz paşamız için her şeyi kendi elimizle yapacağız, siz yorulmayınız. Ancak her şeyin hazır olduğunu gidiniz, kendilerine haber veriniz! dediler.

Biz de yapacak bir iş kalmadığını anlayarak, Gazi'ye keyfiyeti haber vermek üzere döndük. Halkapınar'a gelmiştik ki, süvarilerin tertibat almış olduklarını gördük. Sebebini sordığımız zaman Gazi Paşa hazretlerinin İzmir'e geçmiş olduklarını öğrendik ve hayretler içinde kaldık. Zira biz paşanın her şeyin hazır olduğunu kendilerine arzettikten sonra teşrif edeceklerini zannediyorduk.

Gazi Paşaya, İzmir hükûmet konağında mülâki oldum. Karargâhın hazırlandığını arzettim. Gülerek:

- Çok iyi, fakat top seslerini işliyor musunuz? dedi.

Hakikaten Söke cihetinden kaçıp İzmir'e sığınmak isteyen iki alaylık bir düşman kuvveti Seydiköy'e geldiği zaman Kadifekale'sindeki Türk bayrağını görmüş ve yanlarında bulunan toplarla şehire ateş açmıştı, fakat gerek onları takip eden Çolak İbrahim Beyin süvari fırkası, gerek şehirden

gönderilen kuvvetlerle hepsi esir edilerek İzmir'e getirildiler.

İzmir'de geçirdiğimiz günler ve yaygın

İzmir'de ilk günleri rıhtımdaki karargâhımızda geçirdik. Fakat burada da çok kalamadık. Çünkü arkamızdaki evlerden yangın çıkmıştı. Ermeniler, yangının önüne geçmek üzere ateşlere atılan askerlerimize yaktıkları evlerin pencerelerinden bomba atıyorlardı.

Yangın tevessü etti, karargâhımız da yandı, bunun üzerine Göztepe'ye naklettik.

21 gün sonra da Ankara'ya döndük.

Bir kısa hatıra

Salih Bozok merhum, ölümünden bir sene evvel Ulus gazetesine yazmış olduğu bir makalede şu kısa hatırayı anlatmıştır:

Dumlupınar'a taarruzundan on beş gün evvel, cepheyi teftiş etmek ve taarruz hazırlığı yapmak üzere Ankara'dan Akşehir'e hareket etmişti. O zaman tren, Biçer istasyonuna kadar işlediği için biz de orada inerek Sivrihisar üzerinden Akşehir'e gidiyorduk. Trenden inip otomobile bindiğimiz vakit, Atatürk derin bir nefes almıştı. Kendilerine: "- Rahatsız mısınız paşam?" diye sordum.

- Hayır, dedi.

- O halde mühim bir şey düşünüyorsunuz, galiba... dedim. Şu cevabı verdi:

- Evet, bir şey düşünüyorum. Ve eğer düşündüğümü tatbik edecek zamana mâlik olursam - ki olacağımızı tahmin ediyorum - cihanın gözlerini kamaştıracak bir manzara husule gelecektir.

Nitekim on beş gün sonra hakikaten cihanın gözlerini kamaştıran manzara husule geldi.

ATATÜRK'ÜN YAVERİ MUZAFFER KILIÇ'IN 30 AĞUSTOS ZAFERİNE AİT HATIRALARI

Ankara'dan Cephe Kumandanlığına gönderilen şifre

(Millî Mücadele senelerinden sonra da uzun zaman Atatürk'ün yaverliğini yapmış bulunan Muzaffer Kılıç, 30 Ağustos ve ona takaddüm eden günlere ait hatıralarını anlatmıştır. Atatürk'ün uzun seneler yanından ayırmadığı eski ve değerli yaverinin aşağıda okuyacağınız hatıralarında o günlerin heyecanını bulacağınız gibi, henüz duyulmamış ve ilk defa söylenmiş vakıalara da tesadüf edeceksiniz.)

"Sakarya'da hezimete uğrayan düşman Akşehir - Afyon hattına çekilmişti. Başkumandan şimdi de bir imha taarruzu yapmak fikrindeydi ve bu taarruzun tam bir sevkülceyş ve tabya baskını şeklinde

yapılabilmesi için her şeyi ince ince, uzun uzun hazırlıyordu. Başkumandanın bu fikrine bazı kumandanlar iştirak etmiyorlardı. Eldeki imkânlarla böyle bir taarruzun şimdi muvaffak olacağından şüpheli idiler. Son görüşmeler, bir askeri şûra halinde Akşehir karargâhında yapıldı. Fevzi Paşa da hazır bulunuyordu. Başkumandan haziruna yüksek bir sesle fikirlerini izah etti. Buna rağmen İkinci Ordu Kumandanı aksi kanaatini değiştirmemişti. Bir ara dışarıya çıkan sayın Garp Kumandanının yüzü, neşeli mizacının aksine pek üzüntülü ve endişeliydi. Sebebini sordum... Mânidar bir tebessümle müzakerelerin cereyan ettiği mahalli işaret etti ve başka bir şey söylemedi.

Başkumandanın endişesi

Başkumandan, Trakya'da bulunan düşman kuvvetlerinin büyük teşkilât yaptığını, bunların Anadolu'ya getirilmek üzere olduğunu ve teşkilâtın başında bizzat Yunan ordusu Başkumandanı Hacı Anesti'nin bulunduğunu biliyordu. Mütâleasında bu noktaları tebarüz ettirirken zamanın beklemeğe tahammülü olmadığını da kaydediyordu. Teşebbüsü düşmana bırakmadan derhal hareket kararındaydı. Filvaki, hakikate kâfi miktarda ikmâl levazımı, cephane ve topçu mermisi mevcut değildi. Başkumandan, hali hazır şartlarla da bu taarruzun muvaffak olabileceğini plânlaştırmıştı. Cepheye hareketinden evvel Ankara'dan Garp Cephesi Kumandanına gönderdiği şifrede, mealen şöyle diyordu:

Derhal harekete geçilecektir

"Cephane ve malzeme kifayetsizliği ile diğer levazım kifayetsizliğini takdir ediyorum. Ancak fazla beklemek aleyhimizde olur. Bütün mesuliyeti üzerime alarak Konya üzerinden hareket ediyorum. Başkumandanlık emrindeki bir miktar parayı mübrem ihtiyaçlar için Milli Müdafaa emrine bıraktım."

Bu mahrem şifrenin son cümlesi şöyle bitiyordu:

"Derhal harekete geçilecektir."

Bu kat'i ve sarıh bir emirdi.

25 Ağustos 1922... Afyon'un takriben 20 kilometre cenubunda, Şuhut kasabasında bir köy evinin ikinci kat sofrası. Başkumandan petrol lâmbasının ışığında mütevazı akşam yemeğini yerken; bir gün evvel cephe topçu kumandanından topçu guruplarımız hakkında edindiğim malûmatı kendilerine arz ediyordum. Ateş kesafetinin 3-4 saat devam edilebileceğini, yalnız plânlı mânia ateşine lûzum görülmediğini söyledim. "Mânia ateşini de onlara bırakalım" dedi. Saat 10'a geliyordu. Vazulceyş haritasını istedi. (Tarafların arazi üzerindeki vaziyetlerini gösterir harita) Bilhassa düşmanın yarma merkezi sikletinin bulunduğu noktalardaki tahkimat ile, kuşatmayı yapacak süvari kolordusunun geçeceği Ahırdağ geçidinin vaziyetini gözden geçirdi. Aynı zamanda Eskişehir-Afyon arasında, Döğer mevkiinde bulunan düşman ihtiyatları üzerinde dikkatle durup haritayı tetkik ediyordu. Döğer'le Dumlupınar arasını ölçmemi emretti. Elindeki kalemle bir iki defa bu noktaya vurarak:

"- Döğer... Döğer... Fakat dövmeyecekler... Bu kuvvetler hareketsiz kalmaya mahkûm." dedi ve bana dönerek:

"Haritaları topla. Hareket ediyoruz!" emrini verdi.

25 Ağustos gecesi

25 Ağustos 1922, gece yarısı... Başkumandan Kocatepe'nin eteklerinde, çadırlı ordugâhta... Çadırlarda petrol ve mum fenerleri... Ordugâhın önünden küçük bir dere akıyor. Su şırıltıları, gecenin koyu sessizliği içinde gayet vazih... Mahrutî bir asker çadırındayız. Başkumandanın

karşısında, hazırol vaziyetinde duruyorum.

- Emriniz Paşam!

- Hazır mıyız! diyor. Sonra henüz bozulmamış portatif karyolasının üzerinden tabanca kemerini alıp kuşanıyor.

.....
Muzaffer Kılıç, sol eliyle alnını kırıştırmakta... Anlıyorum ki hatıralar gitgide yakınlaşmakta, canlanmaktadır. Anlatma tarzını değiştirmesi de bunu gösteriyor. Sanki o anı yaşıyormuş gibi... Dikkatimin farkına vardı ve tekrar nikaye etmeye başladı.

- Eldivenleri elindeydi: Tıraş olmuştu. Çadırdan çıktık. Ortalık zifiri karanlıktı. Petrol ve mum fenerlerinin titrek ışığı altında; Başkumandan Kocatepe'ye çıkmağa başladı. Öne doğru fazlaca eğilerek yürüyordu. Arazi ârızalı olduğu için, ağır ağır ilerliyorduk. Nihayet zirveye eriştik. Başkumandan karanlıklara nüfuz eden bakışlarıyla ileriye bakıyordu. "Allah Türk milletini ve ordusunu siyanet edecektir" dedi. Bu hitap ilâhî bir ilhamın ruhlarındaki tecellisi idi.

Sabah saat 4-4.30 sıraları... Alaca karanlık... Başkumandan filâması Kocatepe'ye dikilmiştir. Etrafını ordu ve kolordu filâmaları çeviriyor. Artık ne haritaya bakılıyor, ne bir emir veriliyor, ne de konuşuluyor... Burası büyük karargâhtır ve konuşma sırası topçularımızdır. Bir saat sonra...

Topçu ateşe başlıyor

Saat 5.30... 26 Ağustos sabahı... Başkumandan tarassut dürbününün başında düşman tahkimatına bakmak üzereyken, topçumuz ateşe başlıyor. Şu anda Mustafa Kemal'i Ankara'da ecnebi mümessillere verilen bir ziyafette sanan düşman için ne acı bir sürpriz.

Saat 6...

Topçularımız tesir ateşine geçiyorlar. Şarapnellerin yerini ihtiraklı tane ve tahrip mermileri almaktadır. Piyademiz siperlere yaklaşmak üzere. Düşman topçusu mânia ateşine başlıyor. Topçularımız tahrip ateşiyle düşman tahkimatını havaya uçuruyor. Kalecik sivrisi yanmaktadır. Fakat topçularımızda bir endişe... Tonlarca cephane su gibi akıp gitmektedir.

Bir aralık cephane vaziyetini soran Başkumandan da, aldığı cevaptan üzüntülü... Büyük bir soğukkanlılıkla emrediyor:

- Tek mermi kalıncaya kadar ateşe devam edilecektir!

Sonra şöyle devam ediyor:

- Cephane ikmâlimizi düşmandan yapacağız. Son raporlar geldi mi?

"Yarın öğleden sonra Afyon'dayız!"

Saat 9...

Yarma hareketi kısmen muvaffak oluyor. Çiğil tepeden maâda bütün istinat noktaları elimizde... Fakat düşman henüz Afyon ovasına dökülememiştir. Çiğil tepede düşman mukavemet ediyor ve müdafaası sertleşiyor. Siperler muttasıl el değiştirmekte... O kadar içiçeyiz ki, topçu müdahale edemiyor. Topçu, ancak takviye kuvvetlerinin yardımına mani olabiliyor. Başkumandan, Döğer'deki düşman ihtiyar grubu hakkında acele malûmat istiyor ve sabırsızlanıyor. Verilen cevaptan memnun.

Mukavemet eden Çiğil tepeyi takviye için ihtiyat kuvvetlerimizin yanaşmasını emrediyorlar. Kuşatmayı yapan Süvari Kolordumuz güçlükler Ahırdağ geçitlerinden geçmektedir.

Akşam olmak üzere...

Çiğil tepenin bir an evvel alınmasını emrediyor. "Gece olmadan tepe elimize geçmelidir!"

Buna muvaffak olamayan bir fırka kumandanı intihar ediyor. Başkumandan çok üzüntülü. Etrafına bakarak:

- Yarın öğleden sonra Afyon'da olacağız! diyor.

Herkes birbirinin yüzüne şüphe ve tereddütle bakmakta... Birinci Ordu Kumandanı:

- Paşam çok yoruldu. Yarın mühim ve hayatî kararlar vereceksiniz. 1-2 saat uyuyunuz, teklifinde bulunuyor. Hava kararmış, Çiğil tepe henüz alınamamıştır. Bu vaziyette yarın öğleden sonra Afyon'da olacağımıza kimse inanmıyor. Fakat, ertesi günü şafakta başlayan taarruz, düşmanı Çiğil tepeden de atmış, mağlûp kuvvetler Afyon ve Sincanlı ovasına dökülmüştür. Başkumandan öğleden sonra Afyon'a geliyorlar. Muharebe mevzi harbinden, harekât harbine intikal etmiştir. 28-29 Ağustos...

Başkumandanın verdiği emirlere göre, düşman takip edilmekte ve sıkıştırılmaktadır. Mustafa Kemal'in evvelce tasarladığı yerde, düşmana son darbe indirilecektir.

Nihayet 30 Ağustos

30 Ağustos...

Başkumandan Afyon'da, Balmahmut'ta Birinci Ordu Karargâhına geliyor. Son keşif raporlarını harita üzerinde tetkik ettikten sonra, Dumlupınar civarında bulunan 4'üncü Ordu karargâhına hareket ediyor. Vakit ikindi üzeridir.

Büyük asker Kolordu Kumandanına soruyor:

- Beyefendi, teşebbüs ve kararınız nedir?

- Paşam, yürüyüş halinde bulunan fırkamızın muvasalatı ile taarruza geçmeyi düşünüyorum.

- Düşünmeğe vakit yok. Güneş gurup etmeden kat'i neticeyi almak lâzım. Aksi takdirde düşman kısmı küllisi Murat dağları eteklerinden ve Kızıldaş vâdisini takiben çekilebilir.

"Burası Başkumandan Karargâhıdır."

Derhal otomobiline bindi ve bugün Zafertepe dediğimiz mahalle doğru inmek emrini verdi. Bu esnada 1'inci Ordu Kumandanı ikaz etti:

- Paşam, ateş hattına iniyorsunuz!

- Zatı devletiniz burada kalınız!

Ve hareket etti. Bir fırkanın topçu mevzileriyle avcı siperleri arasında, düşmanın müessir topçu ateşinin bulunduğu bir yere indi.

Fırka Kumandanına:

- Burası Başkumandan Karargâhıdır! dedi ve derhal emirlerini vermeye başladı.

Topçumuzun himayesinde piyade birliklerimiz, düşmanın kısmı küllisinin bulunduğu yığıntıya yanaşıyor; Başkumandan ayakları tamamen kısaltılmış bir batarya dürbünüyle harekâtı takip ve idare ediyordu. Düşman topçusunun mermileri çok yakınlara düşüyordu. Başkumandan sigarasını içiyordu. Güneş guruba yaklaşıyordu. Bir aralık başını çevirerek:

- Güneş topçumuzun rüyetine mani oluyor. Fakat biraz sonra süngülerimize vuracağı akisleriyle düşmanın rüyetini tamamen kesecek, dedi.

"Allah! Allah!"

Az sonra "Allah! Allah!" sesleri işitmeye başladı. Hücum eden piyadelerimizin süngüleri, güneşin kızıl hüzmeleri altında yalımlar yapıyorlardı. Hayret ediyordum... Her şey sanki onun iradesine bağlıymış gibi, ne derse o oluyordu. Bu anda Başkumandanın yüzünde, görülür bir ıstırap ifadesi vardı. Allah! Allah! diyerek çığ gibi düşmanın üzerine devrilen binlerce askerin ölümü istihkar edilişleri, onun insan kalbini tesiri altına almıştı. Yanan sigarasını yere attı ve düşman ateşine aldırılmadan siperde doğruldu? Bu kalkış sevdiği ve üzerine titredığı askerlerinin manevî huzurunda bir ihtiram vazifesi idi. Askerlik sanatının büyük dahisi, büyük strateji, harpten ve kandan açıkça nefret ediyordu. Gözleri nemlenmişti. Güneş ufukta kaybolmak üzereydi. Eliyle muharebe sahasını göstererek:

- Hacı Anesti! Mağrur kumandın! Neredesin? Gel, ordularını kurtar... diye bağırdı.

Savaş meydanında

Ertesi günü, sabahın erken saatlerinde Başkumandan Mustafa Kemal muharebe meydanını dolaşıyordu. Gördüğü manzaradan müteessir ve muztarıptı. Binlerce düşman cesedi ve birbiri üstüne yığılmış yüzlere topçu hayvanı, terkediliş toplar, cephaneler...

Bu elim manzarayı bir müddet seyrettikten sonra:

- Bu manzara insanlığı utandırabilir! dedi. Fakat meşru müdafaamız için buna mecbur olduk. Türkler başka milletlerin vatanında böyle bir harekete teşebbüs etmezler...

Biraz ileride, topların arasında yerde bir Yunan bayrağı terkedilmiş, duruyordu. Gözüne ilişti. Eliyle bayrağı işaret ederek:

- Bir milletin istiklâl alâmetidir. Düşman da olsa hürmet etmek lâzımdır. Bayrağı oradan kaldırıp topun üzerine koyunuz! dedi.

Düşman kumandanları

- Getirdiler mi?

Uşak'ta, büyük beyaz yağlı boyalı bir evin 3 üncü kat salonunda, üzerinde cephe haritası bulunan tahta bir masanın önünde oturan Başkumandan soruyordu. Getirilecek olanlar, düşman ordusu Başkumandan Vekili General Trikopolis ve General Diyenis isminde bir başka ordu kumandanıydı.

Kapıdan, üst baş toz toprak içinde, göğüslerinde 3-4 sıra muhtelif nişanlar bulunan iki esir general girdi. Her ikisi de hazırol vaziyete geçerek selam verdiler. Başkumandan ağır ağır ayağa kalktı. İkisinin de ellerini sıktı ve yer gösterdi. Esir kumandanlar gösterilen yere, düşünceli, ürkek bir vaziyette oturdular ve başlarını önlerine eğdiler.

Başkumandan, önündeki haritaya bakarak, her iki generale de harbin tarzı cereyanı hakkında bâzı sualler sordu. Cevaplar aldı. Trikopolis'in, "Bu âkibeti hiçbir zaman tahmin etmiyorduk" şeklindeki beyanı, düşmanın nasıl gafil avlandığını açıkca gösteriyordu.

Başkumanda bir ara, Döğer'de bulunan büyük ihtiyat gruplarının niçin Dumlupınar sırtlarına çekilmediğini General Trikopolis'ten sordu ve bunu "büyük bir askerî hata" olarak vasıflandırdı.

General Trikopolis'in, ihntihar etmediği için müteessir bulunduğu şeklindeki beyanı üzerine de Mustafa Kemal:

- Fazla teessüre kapılmayın. Büyük bir asker olan Napolyon da bu âkibete düşmüştür, dedi ve maiyetine dönerek:

- Yıkansınlar, istirahat etsinler. Emniyet altında bulundurun, diye emirler verdi. Geçmiş gün, zannedersen, kılıçlarının da iadesini emir buyurdular.

Sayın Muzaffer Kılıç, hatıratının burasında durdu. Sonra ağır ağır:

- Türkün şeref ve istiklâli bu büyük meydan muharebesinde kurtulurken, Lozan'ın ve büyük inkılâpların temeli de burada atılmış oluyordu. Bu büyük zaferi hazırlayan ve yaratan Başkumandanımızın manevî huzurunda ve bu uğurda canlarını veren aziz şehitlerimizin önünde şükran ve minnet hisleriyle doluyum... dedi.

Göz pınarlarında iki damla yaş vardı.

BEŞ GÜNDE YARATILAN TARİH!

Büyük zafer günlerinde Ankara'da vazifelendirilen Cevat Abbas'ın bir hatırası - Meşhur çay ziyafeti şaşırtmacasının iç yüzü

Atatürk'ün eski yaveri Cevat Abbas Gürer, büyük taarruz sıralarında Bolu Mebusu olarak B.M.M. inde bulunuyordu. Atatürk, cepheye hareket etmeden evvel kendisine ve Ankara askerî kumandanlığında Fuad Beye (Bulca) birer vazife vermişti. Cevat Abbas merhum bu husustaki hatıralarını şöyle anlatmıştır:

"Büyük Adam'ın 26 Ağustos taarruzu için cepheye hareketinden birkaç saat evvel, en zayıf bir ihtimal için bana ve o zaman Ankara Mevki Kumandanı bulunan Fuad Bulca'ya verdiği vazifenin hatırasını buraya kaydetmekle belirsiz ihtimallere bile Atatürk'ün nasıl ehemmiyet verdiğini göstermek istiyorum.

Atatürk; 26 Ağustosta başlayacak olan taarruzu idare etmek üzere cepheye hareketini herkesten ve her taraftan gizli tuttu. Hükûmetçe yapılacak son tedbirleri aldirttikten sonra 19 Ağustos gecesi Tuzçölü-Konya üzerinden cepheye hareket edecekti. Hareketinden evvel hareketini gizleme tedbiri olarak da Anadolu Ajansı gazetelere; Çankaya'da Atatürk'ün çay ziyafeti verdiği haberini yaymakta idi.

Doğrusu ben de, Fuad da bu şerefli taarruzun başında bulunacak olan Büyük Kumandanımızın emrinde cepheye gitmek için can atıyorduk.

Beni, Meclisten beraberinde Çankaya'ya getiren Atatürk, mevki kumandanı Yarbay Fuad'ın da köşke gelmesi emrini vermişti. Zaman akşam üzeriydi. Atatürk hareketini gece yapacağı için birkaç saatlik vaktini, bazan heybetli kaşlarını çatarak düşünmeğe dalmakla, bazan da güler sevimli bir yüzle yaptığı ufak tefek lâtifelerle geçiriyordu. Ve fakat, büyük ruhu oturduğu yere sığamıyordu. Bir aralık ayağa kalktı. Köşkün önünden beraberce yürüyerek Çankaya methalindeki birinci nöbetçi kulübesine kadar gittik. Oradan Fuad Bulca'nın geldiğini gördük ve durduk.

Atatürk, yapacağı büyük işe bir an evvel kavuşmak isteyen ve fakat çabuk geçmeyen saatlere kızan bir his içinde nöbetçi kulübesinin hemen arkasında sivrilen tabîî kaya yığını işaret ederek:

- Burada oturalım, emrini verdi.

Kendisi kayanın yüksek yerinde oturdu, biz de dizleri dibinde yer aldık. Üçümüzden başka kimse yoktu. Fuad beni, ben Fuad'ı takviye ederiz düşüncesiyle yapacağı savaş hizmetinden bizi mahrum etmemesini evvelâ ben Atatürk'ten rica ettim. Fuad da aynı ricada bulundu. Atatürk gülerek:

- Sizin her ikinizin Ankara'da işiniz var, alamam, dedi.

Fuad da, ben de bu, alamam, sözünden müteessir olduk. Fakat her ikimizde başka bir mütâlea ile ricamızı tekrar etmeyi münasip bulmadık. Sigaralarımıza sarılmakla teessürümüzü dağıtmaya uğraşırken, oturduğumuz yere yakın bulunan Fuad'ın evinden üç kahve geldi.

Tabiatın kudret ve kuvvetini gösteren bu kaya üzerinde ellerimize gelen bu üç şekerli kahve bana mevhum çay ziyafetini hatırlattı. Gülümsedim ve Atatürk'e:

- Çay ziyafeti birer kuru şekerli kahve ile geçiyor Paşam, dedim.

Bir an için, "Alamam"dan mütevellit teessürlü sükûmuz bu sözlerimle bozulmuştu. Bu esnada Atatürk:

- İkinizin de burada iki vazifeniz var. Biri Ankara'da sizin gibi yakınlarımın kalması; birkaç güç için hareketimin gizli tutulmasına hizmet edecektir. Her ikiniz de Mecliste, şehirde görüldükçe ve benden bahsolundukça burada olduğumu muhataplarınıza temin edersiniz.

Diğeri, pek zayıf bir ihtimal ise de, çok dikkatli takip olunacak bir iştir. Taarruzda behemehal muvaffak olacağım, ancak binde bir ihtimal dahi olsa; ordunun ileri, geri hareketlerini burada fena tefsir edenler bulunabilir.

Bana dönerek:

- Sen, Mecliste her türlü cereyanı takip eder ve ona göre icabedenleri tenvir edersin. Tezvirata meydan verme, alacağın haberlere nazaran arkadaşları irşad edersin.

Sonra da mevki kumandanı olarak dikkatli ve daima her hadiseye karşı hazır bulun. Ankara

efkârına sahip ol.

Ve her ikimize birden:

- Aleyhimize göreceğiniz en ufak hareketleri bile benimseyin. Ve şifre ile bana bildirin. Alacağınız emrime göre kat'î harekete geçersiniz, emirlerini verdi.

Akşam olmuş, karanlık gittikçe koyulaşıyordu. O günlerden itibaren "Hacet Taşı" ismini verdiğim, kayayı terkettik. Köşkte hazırlanan sofraya sıralandık. Yemeği müteakip hareket olundu. Ellerini öperek Atatürk'ü uğurladık.

30 Ağustosta kat'î neticeyi alan Atatürk İzmir'e muvasalatında bir şifre ile beni yanına çağırdı. 14 Eylül sabahı İzmir'de saat sekiz evvelde, gazasını tebrik ve kurtuluşumuzun şükranlarını arz için söze başladığım zaman sözümü kesti:

- Ben vazifemi yaptım. Zaten bunu yapmak her Türke borçtu. Sen şimdi bunları bırak da gel birer kahve içelim, emrinde bulundular.

25 gün fasıla ile içilen iki kahve arasında Atatürk kahramanı Türk ordusuyla beş gün zarfında, parçalanmak istenen Türkiye'ye tam bir hayat ve yenibir tarih yaratmıştı.

YUNAN BAŞKUMANDANI TRİKOPİS ANADOLU SAVAŞINI VE NASIL ESİR EDİLDİĞİNİ ANLATIYOR

"Etrafımız Türkler tarafından çevrilmişti. Esir olacağımızı anlıyorduk. Bu esnada beygirim de vurulmuştu. Başka bir ata binerek çemberi yarmaya teşebbüs ettim, fayda vermedi, Türklerin içine düşmüştüm, esir oldum."

Kıymetli gazetecilerimizden Hıfzı Topuz, Yunanistan'a yaptığı bir seyahat sırasında Atina'da Ruzvelt Caddesindeki evinde mütevazı bir hayat yaşayan 84 yaşındaki emekli general Trikopis'i ziyaret etmiş ve kendisile uzun boylu görüşmüştür. Muharrir, bu enteresan ziyareti şöyle anlatıyor: Trikopis'i evinde ziyarete gittiğim zaman kendisini derin bir rüyadan uyandırmış gibi oldum. Beni büyük bir nezaketle odasına kabul ettikten sonra:

- İstanbul'dan mı geliyorsunuz? diye sordu.

- Evet, diye cevap verdim.

Daldı. Bir müddet derin derin düşündükten sonra.

- 54 sene evvel İstanbul'dan geçmişim, diye devam etti. Güzel şehirdir İstanbul, ben de o zamanlar 30 yaşındaydım. Hey gidi günler hey...

Odada generalin gençliğine ait bir yığın resim görüyordum. İşte şu grubun ortasında bulunan burma kıyıklı genç Teğmen Trikopis'tir. Bu resim galiba Paris'te çekilmiş. Sene 1903. Şu masanın üstünde duran resim de Generalin Birinci Cihan Savaşı'nda Yugoslavya'da çekilmiş bir resmi. Masanın tam arkasında büyük bir resim daha görüyorum. Bu da 1921'de Eskişehir'de çekilmiş. Yunan Kralı Konstantin Anadolu harekâtında başarı kazanan kumandanlara şecaat nişanı tevzi ediyor. Trikopis o zaman kolordu kumandanı. Konstantin'in yanında Başkumandan Papulâs, şimdiki Kral Paul,

Prens Georges, Prens Andre, İstiklâl Savaşını müteakip Yunanlıların kurşuna dizdikleri Başbakan Gunaris ve Bakanlardan Teotakis bulunuyor. Hey gidi günler...

- Generalim, diyorum. Nasıl oldu şu Anadolu harekâtı? Tâ Ankara kapılarına kadar ilerledikten sonra nasıl oldu da davayı kaybettiniz?

Trikopis tekrar derin derin düşünüyor. Sonra:

- Bizim Anadolu'da işimiz ne idi? diyor. Bizim menfaatimiz Balkanlar'da, Makedonya'da, Adalarda olabilir amma Anadolu'dan bize ne? Ne diye bizi oralara gönderdiler. Aradan bunca yıl geçti. Şimdi insan maziyi çok daha iyi görebiliyor. Çok daha sağlam hükümlere varabiliyor. Şimdi artık itiraf etmekten çekinmiyorum. Bizim Anadolu savaşında hiçbir menfaatimiz yoktu. Biz yabancı devletlere âlet olduk. Sizden de, bizden de bunca insan öldü. Bu kadar şehit verdik Sonunda ne oldu? İşte bugün kardeşiz. Hata idi Anadolu harekâtı. Hem de muazzam bir hata...

Trikopis yine bir müddet susuyor. Emekli generalin duyduğu pişmanlığı anlamaya çalışıyorum. Zavallı Yunan şehitleri, zavallı İstiklâl Harbi kahramanları! Boş yere yanan, yıkılan köylerimiz! Ve tarihin karanlık bulutları gerisinden eski "büyük düşmanımız"ın duyduğu pişmanlık. Ne muazzam tezat. Trikopis, Bugün seninle kardeş olabilmemiz için Anadolu topraklarının kanla sulanması lâzımmış...

Emekli general tekrar anlatmaya devam ediyor:

"- Ben Anadolu'a sizinle dört defa çarpıştım. Birincisine biz "Avgin muharebesi" diyoruz. Siz, İnönü savaşı. 1921 yılı mart ayının son günleriydi. Ben o zaman üçüncü tümen kumandanıydım. İnönü'de bizim üç tümenimiz bulunuyordu 7'nci tümen merkezde, 3 üncü tümen solda ve 10'uncu tümen da sağda olmak üzere muharebe vaziyeti almıştık. Hepimiz kahramanca çarpıştık. Fakat Türkler bizden çok üstün oldukları için netice bizim lehimize tecelli edemedi. Geri çekildik ve burada ilk olarak İnönü'nün askerlik kabiliyetini anlamış olduk.

İnönü ile ikinci karşılaşmam Eskişehir - Kütahya hattında oldu. 1921 Haziranının sonlarına doğruydum. Ben Bursa'da bulunuyordum. Birliklerimiz Eskişehir ve Kütahya üzerinden taarruza geçmişlerdi. Türkler oyalama muharebesiyle yardım bekliyorlardı. Ben derhal cepheye hareket ederek bu yardıma mani oldum. Bu muharebe bizim galibiyetimizle neticelendi.

Türk ordusu ile üçüncü defa Sakarya'da karşılaştık. 1921 Ağustosunun sonlarında cereyan eden bu savaşlarda biz geri çekildik. Ben İkinci Kolorduya dumanda ediyordum. Afyon cephesini tutarak Yunan ordusunun çöküşüne mâni oldum. Eğer ben bu cepheyi tutmasaydım Sakarya'dan sonra çok kötü bir mağlûbiyete gidebilirdik.

Bundan sonra uzun bir duraklama devresi oldu. Bu esnada Birinci Kolordu kumandanlığı da uhdeme tevdi edildi. Aralık 1921'de Cenup Gurup Kumandanlığına getirildim. Türklerin büyük bir hazırlık içinde bulduklarını farkediyorduk. Anadolu'da üç kolordumuz vardı. Başkumandan General Papulâs'ın uğradığı başarısızlıktan sonra yerine General Hacı Anesti tayin edilmişti. Muhtemel taarruzları önlemek için cepheyi yıkılmayacak bir şekilde tahkim etmiştik. Ve bu cephenin çökmesine ihtimal vermiyorduk. Nihayet 26 Ağustos 1922 sabahı Türklerin beklenmedik taarruzu ile karşılaştık. Bu taarruz bizim için muazzam bir darbe oldu. Hacı Anesti bütün kolordulara bizzat kumanda etmek istiyordu. En büyük korkumuz İzmir'le muvasalamızın kesilmesiydi. Bizim için en tehlikeli vaziyet bu idi. Ben İzmir'e telgraf çekerek takviye istemiş ve aksi halde mağlûp olacağımızı bildirmiştim. İstedğim bu takviyeyi gönderemediler. Halbuki karşımızda Mustafa Kemal vardı. Neye uğradığımızı anlayamadık. Cephe çökmüş ve ordu mağlûp olmuştu..."

Trikopis'in "Başkumandanlık Muharebesi" ne ait hatıralarını anlatırken büyük bir heyecan içinde olduğu görülüyordu. İhtiyar kumandan otuz yılın gerisinde kalan hatıralarını toplamaya çalışarak sözlerine şöyle devam etti:

- Türk ordusunun bu beklenmedik kuvveti karşısında birliklerimiz perişan olmuştu. Yan birliklerle de irtibatı kaybetmiştik. Cephanemiz tükenmek üzereydi. Neşrettiğim bir günlük emirle sonuna kadar muharebeye devam edilmesini askere tebliğ etmiştim. Vaziyetimiz gittikçe müşkülleşiyordu. Asker yorgundu. Kimsede muharebeye devam arzusu kalmamıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri

durmadan çarpışan Yunan ordusunun maneviyatı hayli sarsılmıştı. Halk artık savaştan bıkmıştı. Askeri zorla, inanmadığı bir gaye uğrunda muharebeye sürüklemekteki güçlük harbin en çetin meselelerinden birini teşkil eder. Ordunun adım adım hezimeteye yaklaştığını hissediyorduk. Her tarafımız Türklerle çevrilmişti. Esir olacağımızı anlıyorduk. Bizde kılıcı düşmana teslim etmek küçüklük sayılır. Vaziyetin kötüye gittiğini gören yaverim bir ara yanıma gelerek:

- Generalim, kılıçlarımızı imha edelim" diye teklifte bulundu. Kılıcımı kendisine verdim. Aldı ve parçaladı.

Firar fayda etmedi, ordu perişan olmuştu.

Bu esnada atım da vurulmuştu. Başka bir ata binerek kaçmaya ve çemberi yarmaya teşebbüs ettim. Fayda etmedi. Türklerin içine düştüm. Esir oldum. Beni yakalayanlar hüviyetimi almakta güçlük çekmediler. Üzerimde bir revolver vardı. Derhal bunu anladılar. Bizde süvarilerin kılıcı atların eğerine bağlıdır. Benim bindiğim atta da böyle bir kılıç bulunuyordu. Askerler bunu da benim kılıcım zanniyle müsadere ettiler.

Bu esnada ordu perişan olmuştu. Sağ kalan birlikler dağınık bir halde İzmir'e kaçmaya çalışıyorlardı. Bu bizim için büyük bir mağlûbiyet olmuştu. Beni ilk evvelâ Garp Cephesi Kumandanı İsmet İnönü'ye götürdüler. Kendisi ile fazla bir şey konuşmadık. İnönü, beni yanına alarak Mustafa Kemal'in huzuruna çıkardı. Yunan Orduları Başkumandanlığına tâyin edildiğimi de bu sırada öğrendim.

Atatürk beni mert bir askere yaraşır bir şekilde kabul etti. Teessür ve heyecan içindeydim. İnönü beni kendisine takdim etti. Gazi'nin bu esnadaki sözlerini hiç unutmayacağım:

- Üzülme General, dedi. Siz vazifenizi sonuna kadar yaptınız. Askerlikte mağlûp olmak da vardır. Napolyon da vaktiyle esir olmuştu. Size karşı büyük bir hürmet hissi besliyoruz. Burada kendinizi esir addetmemenizi rica ediyorum. Misafirimizsiniz. Yakında her şey düzelecektir. Buyurun, istirahat edin."

Atatürk'ün bu ince ve nazik muamelesi karşısında ben de bu büyük kumandana karşı içimde bir hayranlık duymaya başlamıştım.

Bundan sonra bizi Kayseri'nin Talas bölgesinde kurulan bir esir kampına sevk ettiler. Yüksek rütbeli subaylardan başka yanımda dört general daha vardı. Artık bizim için savaş bitmişti. Neticeyi beklemeye başladık. Bundan sonraki vaziyeti biliyorsunuz. Ordumuzun bakiyeleri birkaç gün içinde Anadolu'yu terk ettiler. Fakat barış muahedesinin imzalanması kolay olmadı.

Kayseri kampında bir sene

Bir seneye yakın bir müddet Kayseri kampında yaşadık. Daimî bir tarassut ve nezaret altında bulunuyorduk. Bir gün kamp kumandanına:

- Beni bıraksanız bile bir yere kaçamam, dedim. Bundan sonra nereye gidebilirim? Haydi kamptan kaçtım, Yunanistan nerede, Kayseri nerede?"

Nihayet Türkiye ile Yunanistan arasında esirlerin karşılıklı mübadeleleri konusundaki anlaşma imzalandı. Biz de memleketimize döndük. İşte Anadolu seferimizin hazin hikâyesi.

Fakat bu hikâye henüz bitmemişti. Yunanistan halkı kendisini bu maceraya sürükleyen insanlardan hesap soracaktı. Memleket karışıklık içindeydi. Anadolu harbine sebep olanlar kurşuna dizildiler. Orduda tasfiye yapıldı. Fakat benim bu işlerde hiç bir suçum olmadığı için bütün bu işlerden yüzümün akı ile çıktım. Ordudaki vazifeme devam ediyordum. Fakat yaşım da ilerlemişti. Nihayet 1928'de emekliye ayrılmamı isteyerek ordudan istifa ettim. Ve işte o zamandanberi köşemde dünyayı seyrediyorum. Şimdiye kadar bir çok partilerin mebusluk teklifleri ile karşılaştım. Fakat hiçbirini kabul etmediğim gibi bundan sonra da politika ile uğraşmak niyetinde değilim. Yegâne arzum yeni bir harp görmeden barış içinde hayata gözlerimi kapamaktır."

YUNAN BAŞKUMANDANI TRİKOPİS'İ ESİR EDEN ASKERİMİZ: AHMET ÇAVUŞ

Elmalıdağ'da Yunan Başkumandanı General Trikopis'i ve maiyetini tek başına esir eden Ahmet Çavuş, son zamanlara kadar Afyonkarahisar hapishanesinde başgardıyan olarak çalışmakta idi. Yunan Başkumandanını nasıl esir ettiğinin hikâyesini şöyle anlatmıştır:

- Keşif için üç kişi dağa tırmanmağa başladık. Yanımda saatli, tetikli, fitilli olmak üzere 11 bomba vardı. Arkamdan da kırk kişi yollayacaklardı. Alaca karanlıkta tepenin bir boyun noktasına vardığımız zaman, 5 - 10 zabitin oturduklarını gördüm. Derhal bombalardan birisini yakalayarak, davranmayın, teslim olun, diye haykırdım. Hepsi, ellerini kaldırdılar.

Arkadaşlarım da yanına gelmişlerdi. Ben önümüzde duran bir zabitin atını yularından yakalıyarak çektim.

Sordular:

- Ne kadar kuvvetiniz var? dediler.

- Üç ordu, dedim. Tamamen muhasara altındasınız. Ya teslim olacaksınız, ya sizi gurup ateşine vereceğiz.

- Hangi kıtaya kumanda ediyorsun? dediler.

- Alay kumandanıyım, dedim.

Rütbemi sordular?

- Başçavuş... dediğim zaman hepsi hayret içerisinde kalmışlardı.

Hayretlerini gidermek için devam ettim:

- Bizde onbaşidan fırka kumandanı bile var, dedim. Onlara, torbalarımızdan peksimet çıkararak verdik. Onlar da bize, bol bol sigara ikram ettiler. Ceplerimizi doldurdular. Biz onları böylece esir aldıktan epey sonra Kaymakam Hüseyin Hüsnü Beyle tabur kumandanımız Fuat Bey geldiler.

Hüseyin Hüsnü Bey, esir zabitlerin içerisinde birisini, eliyle işaret ederek bana sordu:

- Bu zabitin kim olduğunu biliyor musun?

- Ne bileyim, dedim. Elin düşmanı... Babamın oğlu değil ya!...

Fuat Beyin gözleri faltaşı gibi açılmıştı:

- Trikopis, Trikopis, diye haykırdı. Yunan Başkumandanı...

Trikopis'i Uşak'a kadar getirdik. Orada bana bir istiklâl madalyası yazdılar. Trikopis'in esvaplarını da bana hediye ettiler. Geçen seneye kadar bu esvapları giydim. Şimdi bunlar azıcık eskidi. Sokağa pek gelmiyor. Evde saklıyorum.

MUSTAFA KEMAL'İN B.M. MECLİSİNE
CEPHEDEN GÖNDERDİĞİ BEŞ RAPOR

Her gün telgrafla gelen bu raporların ilki. "Düşman imha edilecektir" diye başlamış ve beşincisi "Düşman imha edildi" diye bitmiştir.

Yunus Nadi merhum, taarruza ve ona takaddüm eden günlere ait hatıralarını şöyle anlatmıştı:

1922 Ağustosunun ilk haftasında Beypazarı - Nallıhan - Göynük yolu ile Ankara'dan İzmit'e geliyordum. İstanbul'da mektepte olan çocuklarım oraya gelmiş olacaktı, onlarla İzmit'te sekiz on gün beraber geçirecektik. Geyve'de kumandan Halid Paşa titiz bir asabiyet içinde:

- Düşman cephesinde sezilen hareket bir ric'at mi?

Sırrını keşfetmek için kendisince mümkün vasıtaların kâffesine başvurmuş, her taraftan haber ve netice bekliyordu. Filhakika daha biz Ankara'da iken düşman cephesinde bazı kıt'aların geri alınmakta olduğuna dair bir haber gelmiş, tezelden ve her taraftan bunun tahkikına geçilmişti. Düşmanın Akhisar'a kadar geri çekilerek dar bir hatta toplanacağına ait rivayetler ve tahminler vardı. Böyle bir hal vukuunda bittabi düşmanın rahat rahat geri çekilmeye bırakılmaması esastı.

İzmit'te iken bir gün vali:

- Ordudan nakliye vasıtalarının yeniden tesbiti için bir emir geldi. İlk anda acaba bir hareket mi var diye şüphelendim. Fakat bu mutad yoklamalardan biri olacak. İki de bir böyle emirler gelir, demişti. On iki gün sonra gene Geyve üzerinden Ankara'ya dönerken kumandan Halid Paşayı sâkinleşmiş buldum:

- Mesele, düşmanın, içinde kargaşalık çıkan bir alayını değiştirmesinden ibaretmiş, dedi. Nallıhan'dan evvel, sabah erken uğradığımız Yarhisar'da dağlar gibi yığılmış silâh ve cephane her türlü vasıta ile cepheye gönderilmekte idi. İlk defa orada gördüğüm bir zabıt yanıma yaklaşarak ve beni bir kenara çekerek kulağıma şunları fısıldı:

- Erkânıharbiye Reisi bir iki gündür cepheye hareket etmiş bulunuyor. Başkumandanın oraya gitmesi de gecikmeyecek sanıyorum. Taarruzun eli kulağında galiba.

O gün öğleyin Beypazarı'nda taarruzun çok yakın olduğu haberi her ağızda idi. Nakliye vasıtaları için oraya da emir gelmiş ve halk bundan kat'i ahkâm çıkarmıştı.

Ertesi gün sabahleyin Ankara'da idik. Ankara'nın taarruzundan hiç mi hiç haberi yoktu. Erkânıharbiye heyetimizin cepheye gittiğini bile kimse bilmiyordu. Başkumandan Ankara'da idi. Taarruza hazırlık işi şöyle dursun, bilâkis 25 Ağustos günü için Çankaya'da Gazi Mustafa Kemal tarafından verilecek mükellef bir çay ziyafetinin haberini gazeteye yazmağa memur ediliyorduk. Bu haberi Recep Peker Çankaya'dan bizzat bana telefon ediyor ve onu itinalı bir yere koymaklığımı bilhassa tavsiye ediyordu. Haberi koymakla beraber bizim dahi umumî surette onun üzerinde taşıdığı şüpheden ileri bir fikrimiz yoktu.

Neden sonra herkesle beraber biz de öğrendik ki Çankaya'da mükellef çay ziyafetinin verileceği gün ziyafet sahibi olan Başkumandan Akşehir'de Cephe Kumandanı İsmet İnönü'nün karargâhında idi ve bir gün evvel orada bütün kumandanlarla askerî vaziyetler üzerinde son konuşmalarını yapmış, son emirlerini vermiş bulunuyordu.

İşte 26 Ağustos 1922'de başlayan büyük taarruza takaddüm eden beş on günün hikâyesi. Bilâhare an'anesiyle bizim de malûmumuz oldu ki, bir haftadan beri Anadolu'nun dışarı ile ve bilhassa İstanbul'la her türlü münakale ve muhaberesi kesilmiş ve bundan yalnız Çankaya'da verilecek mükellef çay ziyafeti haberi müstesna tutulmuştu. Şüphesiz bililtizam dışarıya akis dahi ettirilmiş olan bu haber İstanbul'u dolaşarak Avrupa'ya kadar gitmiş ve en iyisi karşımızdaki düşman karargâhına kadar ulaşmıştı.

Sakarya'da harp tarihine:

- Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa vardır.

Kaidesini ilâve eden Türk Başkumandanı büyük taarruzda büyük kuvvetlerini muayyen hedeflere tevcih ve teksif etmek kararıyla istihsal edileceğinden emin olduğu zafer neticesine varmıştır.

Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğini muhafaza etmekte olan Başkumandan, büyük taarruzun devam ettiği beş gün zarfında her gün Meclise telgrafla şahsî bir rapor göndermiştir. İlki "Düşman imha edilecektir" diye başlayan bu raporların sonuncusu "Düşmanın

imha edildiğini" bildirir. Düşmanın Kızıltaş deresinde uğradığı feci âkibeti bizzat görerek tasvir eden son rapor askerlik edebiyatının ve insanlık hissiyatının şaheseri sayılacak çok yüksek kıymetli bir sahifedir.

30 Ağustos'ta büyük taarruzu büyük zaferle bitiren Türk orduları bir taraftan 9 Eylülde İzmir'e varmış bulunuyorlar, diğer taraftan yıldırım çabukluğu ile Marmaraya ve Çanakkale'ye ulaşıyorlardı. Üç beş gün fasıla ile Garp Cephesinin muzaffer kumandanı, Mudanya'da, İtilâf Devletleri kumandanlarıyla İstiklâl Savaşımızın Millî Misak hudutlarını tanıtan mütarekesini imzalıyordu.

Büyük taarruz ve büyük zafer hatıralarını ikmâl edecek bir noktacı: 1924 senesinin 30 Ağustosunda Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesinin ve zaferinin yıldönümünü tes'id için Gazi Mustafa Kemal'in de hazır olacağı büyük bir tören tertip olunmuştu. Neden sonra bu törene iki fırka askerinin de iştirâki pek muvafık olacağı fikri ortaya çıktıysa da icrasında müşkülâta uğranıldı. Birer fırka asker Dumlupınar'a İzmir'den ve Konya'dan gelebildi. Halbuki bu kadar kuvveti oralardan buraya nakletmek için tahsisat yoktu. Bu zorluk önünde şöyle diyenler oldu:

- Şimendiferler için tahsisat yoksa fırkalar yürüyerek gelsinler. Dumlupınar'dan bir haftada İzmir'e giden bu asker değil miydi?

Fikir yürümedi. Çünkü çok geçmeden anlaşıldı ve üzerinde ittifak edildi ki, Dumlupınar'dan İzmir'e giden askerler zafer kanatlarıyla uçmuşlardı. O zaman bu gidiş mümkündü, şimdi aynı yolu tersine yürüyerek katlamak kolay değildi!

ATATÜRK BÜYÜK ZAFERİ BİR GECE BİZE NASIL ANLATTI

Rahmet Ali Naci Karacan'ın bir hatırası

Yıllarca evvel, bir gece, Ankara'da, Çankaya'da, bizzat Gazi Mustafa Kemal'in, o muazzam galibiyetin nasıl hazırlandığını, nasıl gerçekleştirildiğini, kendine mahsus o harikulâde konuşuşu ile bize anlatışını hatırlıyorum. Geç vakit, sofrasından ayrıldıktan sonra, anlattıkları henüz hafızamda bütün tazelikleriyle diri ve canlı iken nasıl olup da söylediklerini bir tarafa not etmedim? Bilmiyorum. Fakat, aradan ne kadar zaman geçmiş olursa olsun, o harikulâde geceden birşeyler bulmak emeliyle hafızamı zorladığım zaman, onu, Çankaya'daki büyük salonun ortasındaki sofranın başına oturmuş, etrafında davetlileri, enerji dolu o güzel yüzü ve irade dolu o yeşil gözleriyle, iki elini masanın üzerine dayamış, parmakları arasında sigarası, sanki daha dün gece sofrasındaymışım gibi, bütün çizgileri, renkleri, hattâ ifadeleriyle olduğu gibi gözlerimin önüne getirebiliyorum.

Çankaya'daki Gazi Mustafa Kemal'in sofrasındayız. Vakit gece yarısını epeyce geçmiş. Atatürk'ün neşeli bir gecesi. Sofrada on kişiyiz. Meclisin havasından bunalmış bir halleri var. Galiba rahmetli Nuri Conker'le, yine kumandanlık mevzuu üzerinde şakalaşırken, söz tarihteki büyük kumandanlara intikal etti ve davetlilerden birinin 30 Ağustos zaferini ileri sürmesi üzerine, Gazi, bir an durarak ve sanki bütün o hadiseyi kesif bir halde yaşayarak, birden, zaferi hikâyeye girdi. Gerçi:

- Size zaferi anlatayım...

Dememişti. Konuşma, döne dolaşa o bahse intikal edince, Atatürk, birdenbire, sözün getirdiği her hangi bir mevzudan bahseder gibi, 30 Ağustos zaferini de öyle alelâde bir hadise gibi

anlatmaktaydı:

- Mecliste ve halkta düşmanı Anadolu'dan söküp atmak hususunda artık şiddetli bir sabırsızlık göze çarpıyordu. Vatan toprakları üzerinde istilâ ordularının zulmüne, tahakkümüne milletin tahümmülü kalmamıştı. Bununla beraber acele etmiyordum. Her ihtimali hesaba katarak, hiçbir noktayı tesadüfe bırakmayacak şekilde hazırlanıyordum.

Tertiplerimizi tamamladıktan sonra ilk tedbir olarak Anadolu ile hariç arasındaki seyrüsefer kesildi ve muhabere vasıtaları sıkı bir kontrol altına alındı. En küçük bir haberin dışarıya sızmasına gayret ediliyordu. İçeride ne yaptığımızı dışarının bilmemesi, öğrenememesi lâzımdı.

Cephe boyuna yığılmış orduları, gece yürüyüşleriyle, muayyen bir noktaya teksife uğraşıyorduk. Günlerce süren harekât - düşman farkına varmaksızın - muvaffakiyetle başarıldı. Bir çok noktalarda düşmanın karşısı büyük miyasta boşaltılmış, boşaltılan kuvvetlerin hepsi düşmana çok üstün bir silâh kudreti halinde onun canevine doğru istikamet almıştı.

Bir taraftan ordular bütün ağırlıklarıyla yer değiştirirken, ben, daima Ankara'da, Çankaya'da idim. Taarruzdan bir hafta kadar evvel, düşmanı büsbütün gafil avlamak için, Anadolu Ajansı ile, ecnebi mümessillere Çankaya'da bir çay ziyafeti vereceğimi ilân ettirdim ve bu haberi dışarıya aksettirdim. Maksadım, Ankara'dan cepheye hareketimi gizlemektir. Bu suretle, herkes beni Ankara'da ecnebi mümessillere çay ziyafeti veriyor zannederken, yaverlerimi yanıma aldım ve Ağustosun yirmisinde Ankara'dan cepheye hareket ettim..."

Atatürk bu başlangıçtan sonra bize cepheye varışını, Fevzi ve İsmet paşalarla görüşerek askerî vaziyetin artık taarruza müsait kıvama geldiğini müşahededen sonra taarruz tarihini kararlaştırışını, son talimatın verilmesini ve 26 Ağustos şafak vakti taarruz emriyle beraber nasıl hücumla geçildiğini, şimdi tamamen hatırladığım bir çok tafsilâtle, eşsiz bir destan gibi anlatıyordu. O gece, Çankaya'da, sofrada, bir edebî teşbih olsun diye söylemiyorum, gerçekten tarih dile gelmişti.

Gazi, zaferin elde edileceğine daha ilk taarruz gününün akşamı hükmettiğini ve bir kere bu hükme vardıldıktan sonra müteâkib harekâtı hep düşmanın büyük kısmını imha etmek maksadına göre sevk ve idare ettiğini söylüyordu.

Koca Çimentepe'den harekâtı takip eden Gazi Mustafa Kemal'in, gözleri önünde cereyan eden ve kendisinin de dehşetini tasdik ettiği tablo şuydu:

- Düşman dört taraftan sarılmış, evvelâ top ateşi altında ezildikten sonra süngü hücumlarıyla bütün mevcudunu Anadolu toprağına gömer vaziyet gösteriyordu. Bu müthiş manzarayı gördükten sonra, mecbur edildığımız bu harbin düşman için ne korkunç bir cehennem halini almış olduğuna hiç şüphem kalmadı. Bu vaziyet karşısında tereddüt etmedim ve ordularına Akdenize yürüyün emrini verdim. Zafer elde edilmişti!"

Gazi Mustafa Kemal, bize büyük zaferin tablosunu bu yazdıklarıyla kıyas edilemeyecek kadar güzel, çok canlı bir şekilde anlatıyordu. Büyük kahraman, 30 Ağustos Meydan Muharebesini sanki alelâde bir hadise naklediyormuş gibi sükûnetle, çok tabîî bir halle naklediliyordu. Ara sıra ikinci derecede hadiseler üzerinde duruyordu. Bazan tenkit ediyor, bazan alay ediyor, bazan takdir ediyor, 30 Ağustos Zaferi adını verdiğimiz eşsiz menkıbeyi, tarihin anlatabileceğinden ve yazabileceğinden çok daha mükemmel şekiller ve renkler içinde, çünkü olduğu gibi, çünkü yarattığı gibi, çünkü kendi gözleriyle gördüğü ve kendi duyusuyla duyduğu gibi anlatıyordu. Tarihi, tarihi yaratanın ağzından dinliyorduk. Bu, hiç şüphesiz, hayatımızın en büyük talihi, erişilmez bir mazhariyetti.

Vuzuhla hatırlıyorum: Derin bir heyecan içinde, hepimiz, sanki kalıplaşmış, donmuş vaziyette, susmuş, gözlerimiz hayranlıkla yüzüne çevrili, daha anlatsın diye bekliyorduk.

Bir an durduktan sonra birden yüzünün ifadesi değişmiş ve menkıbenin bu sefer başka bir sayfasını çevirmişti.

- Bu müthiş tabloyu gördüğüm günün akşamı, karargâhtaki odamda vaziyeti takip ederken, şu haberi getirdiler: Yüksek rütbeli bâzı Yunan subayları esir edilmiş. Bunlar, Yunan yüksek kumanda heyetine mensup olduklarını söylemekte imiş. Bu haberi zaten bekliyordum. Derhal Yunan

kumandanlarının getirilmesini emrettim. Az sonra, yorgun, bitkin bir halde, General Trikopolis ve diğer generaller karşıma getirildi. Yunan ordusu Başkumandanına misafirim olduğunu söyledim ve bir arzusu olup olmadığını sordum. İlk sözü, karısına berhayat olduğunu bildirmek üzere Atina'ya bir telgraf çekmek müsaadesini istemek oldu. Arzusunu yerine getirdim ve sonra kendisiyle taarruzumuza ait harekât üzerinde görüşüm. Verdiği cevaplardan hazırlıklarının asla farkına varmadıkları, tamamen gafil avlandıkları belliydi. Kendisini teselli ettim. Napolyon gibi en büyük kumandanların bile meydan muharebeleri kaybettiklerini söyleyerek müteessir olmamasını söyledim...

ATATÜRK, BİR OTUZ AĞUSTOS SABAHİ TEBRİKLERİNİ KABUL ETTİĞİ MİSAFİRLERİNE NELER SÖYLEMİŞTİ?

Ercüment Ekrem Talû'nun bir hatırası

29 Ağustos 1928...

Dolmabahçe Sarayı'nın üst katındaki büyük salonun, sofraya başındayız. Meclis fazla kalabalık değil, Ebedî Şef o geceki dâvetlilerini önce kütüphanesinde kabul etmiş, birkaç gündür kendi kendine devam ettiği fikrî mesaiye dair onlara malûmat vermişti.

Büyük Şefi o sırada işgal eden mesele harf inkılâbı idi. Arap alfabesinin arzylediği güçlüklerle Türk irfan hayatında bir inkılâp yapmaya, Türk kültürünü ileri götürmeye ve yaymaya imkân göremiyordu. Bunun için bir çare arıyor, kendi kendine denemeler yapıyordu.

Birer birer bu husustaki nâçiz düşüncelerimizi sormak ve ne kadar kıymetsiz de olsa dinlemek lütfunda bulundu.

Derken sofraya geçtik. Orada da aynı mübahase devam etti. Lehte de aleyhte de söylenenler vardı. O, müstesna dehâsının yüce kudretiyle ve eşsiz mantığının kudret ve vaizliğiyle davasını müdafaa ediyordu. Harf inkılâbının en çetin muarızlarını ikna ediyordu.

Bu câzip mübahase saatlerce ve hep aynı hararetle devam etti. Nihayet, tasavvur edilen inkılâbın lüzumunda herkes ittifak etmiş, bunun şekli o gece hemen hemen kararlaştırmıştı.

Artık sabah oluyordu. Salonun denize bakan pencerelerinden ilk şafak hüzmeleri içeri süzölmeye başlamış, karşı yamaçlar peyderpey belirlemekte idi.

Onun hatırasını tarihe bizzat malettiği 30 Ağustos güneşi memleket ufuklarında bütün parlaklığıyla yedinci defa doğuyordu.

Ebedî Şefin dâvetlileri birer birer sofradan kalktılar, tâzimle yanına yaklaşarak mübarek ellerini öpmek üzere müsaade istediler.

- Hayrola? dedi, gidiyor musunuz?

- Hayır; gideceğimizden değil, efendimiz bugün Zafer Bayramıdır. O şerefli zaferi Türk milletine kazandıran yüce başbuğa tebriklerimizi arz etmek istiyoruz.

Ebedî Şef hemen ayağa kalktı... Çelik bakışlı gözleri bir an için, tarihin enginlerine dahar gibi oldu... Hafif sislendi... Sonra etrafında bir tâzim halkası çeviren misafirlerine dedi ki:

- Arkadaşlarım! Teşekkür ederim. Tebriklerinizi 30 Ağustos zaferinin hakikî âmilleri bulunan Türk kumandan, zabıt, küçük zabıt ve erlerinin mübeccel adlarına kabul ediyorum.

Ne yazık ki o gün, orada sonsuz vatan ve istiklâl aşkı ile aslan gibi harbedip, mukaddes yurdun âtisini kanlarıyla tarsin eden mübarek şehit ve gazilerimizin adlarını yeğân yeğân belliyerek tesbit

edemedik. Lâkin onların, kül halinde, gelecek nesillerin hayranlığına ve tebciline hak kazanmış bir müşterek adı vardır: Türk Ordusu.

Bugün kutlamak kadirşinaslığında bulunduğumuz büyük zafer münhasıran onundur! Türk ordusu ve Türk milleti varolsun!

Tarihin en büyük adamının bu sözlerini hepimiz huşu ile ve heyecanla dinleyerek, hafızalarımıza nakşetmeye çalışırken, açık pencereden salona süzülen ve mübarek Anadolu'nun dağlarından kopup gelen hafif sabah rüzgârı, onun asıl alınına yurdun tebriklerini bir buse halinde konduruyordu.

İZMİR'E İLK GİREN KAHRAMAN KUMANDAN VE ZABİTLERİN HÂTİRALARI

İzmir'e ilk giren süvari fırkasının kumandanı

Miralay Zeki Bey; Kadifekale'ye bayrağımızı çeken Kaymakam Reşat Bey, Hükümet Konağını işgal eden Binbaşı Şerafettin Beydir.

1. MİRALAY ZEKİ BEYİN HATIRALARI

İzmir'e ilk giren İkinci Süvari Fırkası Kumandanı Miralay Zeki Bey (Sonradan Umum Jandarma Kumandanlığına gelen General Zeki) Fırkasının harp harekâtına ve İzmir'e girişlerine ait hâtıralarını şöyle anlatmıştır:

"Kumandasına memur olduğum İkinci Süvari Fırkası, düşman ordusunun gerisini çevirmek vazifesini almıştı. Bunun için sarp Ahor dağlarını aşmak icabediyordu. Düşmanın aşılmaz zannettiği bu dağları, süvarilerimiz bir gece yürüyüşüyle geçerek düşman ordusunun gerisine intikal ettiler. Böylece Sakarya harbinden, yâni bir senedenberi iki ordu yeniden karşı karşıya gelmiş, aradaki kalın perde kalkmıştı.

Buradaki vazifemiz düşman ihtiyat kuvvetlerini asıl taarruz cephemize gitmekten manetmekti; bu maksatla harekâta geçildi ve Yunan ihtiyat kuvvetleri gurupunun bulunduğu tahmin edilen istikamete tevcih olundu. Yolda, Küçük köyde küçük bir mukavemete maruz kalındı, burada bulunan ve köyü muhafaza etmek isteyen düşman İkinci Alay, kuvvetlerimizin hücumuyla tamamen imha edildi, oralardan geçen takriben bir kilometrelik demiryolu da tahrib edildi. Mülâzım Yıldırım Kemal Bey, ki pek kıymetli bir genç zabitimizdi, burada şehit düşmüştür.

27 Ağustos gecesi, durmadan yürüyüşe devam edildi. Bu yürüyüş, düşman ordusunun gerisinde ve şimal istikametinde yapılıyordu. Eğert civarına kadar varıldı, böylece Başkumandanlık pergeriyle tersim edilen ilk büyük çemberin ağzı, süvari kuvvetlerimiz tarafından, tâyin edilen zamandan evvel, kapanmış oldu.

28 Ağustos sabahı gün doğmadan, süvari fırkamız Trikopis karargahıyla düşman ihtiyat gurupu

kumandanı Diyenis karargâhı arasında ve tamamen cephe boyundaki düşman ordusunun arkasında mevki almış bulunuyordu. Bu vaziyetimizden azamî istifade gayesiyle, Diyenis kuvvetlerine, alaca karanlıkta atlı gurup baskınları yapıldı; henüz uykudan uyanmakta olan düşman ihtiyat kıt'aları bozguna uğradı; bu arada Diyenis'in yattığı çadırın da delik deşik edildiğini, bilâhare esir edilen bu kumandan, bizzat ifade etmiştir. İki düşman gurubu arasındaki yegâne emin ve müsait yolda bulunan ve bütün düşman tekerlekli vasıtalarını ihtiva eden nakliye teşkilâtı da bu hücumumuzdan nasibini adlı; yüzlerce araba ve otomobilin yoldan çıkarak dağlara kaçmak istemeleri, ordugâhtaki kıt'anın yığın halinde firarları tasviri nakabil bir manzara teşkil ediyordu.

Dienis'in bu sıralarda kararsız bir vaziyette bulunduğu sonradan öğrenilmiştir. Filhakika Yunan ihtiyat kuvvetleri kumandanı o sırada Trikopis'in yardım davetine icabete bir türlü karar verememiş ve henüz başkumandan bulunan Hacı Anesti'nin Bolvadin istikametindeki taarruz emrini de ifa edememiş bulunuyor ve en mülâyim yol telâkki ettiği geride tecemmü hareketini yapmaya hazırlanıyordu. Türk süvari kuvvetlerinin alaca karanlıktaki beklenmeyen baskınına, işte böyle bir zamanda maruz kalmıştı.

Diyenis, yeniden toparlanıp müdafaa tertibatı hazırlamak maksadıyla Trikopis ile acele görüşmek istedi, fakat akşama kadar yaptığı teşebbüsler âkîm kaldı. İki saatlik yolu, devamlı baskınlar ve çarpışmalar yüzünden, ancak sekiz saatte katedebildi. Bizim için maksat hasıl olmuş, düşmanın el değmemiş kuvvetlerinin Dumlupınar'a zamanında yetişmelerini önlemek vazifesi muvaffakiyetle yapılmıştı. Filhakika süvari fırkamız kıt'aları fedakârane vazife görmüş, tehlikeleri istihfaf etmiş, düşman kuvvetlerinin ayağına takılan bir zincir olmuştu. Başta 13'üncü Alay Kumandanı Galib Bey olmak üzere, bir hayli zabıt ve askerimiz bu muharebelerde şehit düşmüştür.

Diğer düşman gurubu kumandanları Trikopis ve Diyenis akşama doğru varabildikleri Olucak köyünde birleştikleri zaman öyle bir hale gelmişlerdi ki, kumanda ettikleri ordular değil, kendi karargâh kıt'alarına bile hâkim değillerdi. O kadar ki, Yunan karargâh askerleri, ertesi sabah kaçarken, kumandanlarının gecelediği bu köyü yakmak ve zavallı köy halkını öldürmek gibi zalimâne ve şenaatkârane hareketlerden çekinmemişlerdir.

Düşman kumandanlarının birleşip vaziyetlerine çare aradıkları sırada Dumlupınar silsilesi cenuptan piyade fırkalarımız tarafından işgal ediliyordu. İkinci ordumuz ise düşman ordularını daha dar ve kavi bir çember içine alıyordu. Süvari fırkamız da, uzun bir yürüyüş yaparak Kızıлтаş deresinin en dar mahalli olan Belve geçidine intikal etmişti.

Kızıлтаş deresi ve Belve geçidi... Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden kurtulabilen ve Kızıлтаş deresi içine yığın halinde giden düşman sürüleri kesif ormanlar içinde ve derenin en dar ve sarp mahallinde yeniden ateşe uğrayınca cidden acınacak hale geldiler ve bu hal ile sürüklenerek Murad dağlarına çıkmaya başladılar; fakat yine süvarilerimizi önlerinde buldular! Bu vaziyetten kurtulmak için bir yol aradılar, şimalden cenuba, Uşak istikametine döndüler. Bundan sonra kendilerini o kadar emniyette sandılar ki, güzergâhtaki ağaçlara kâğıtlar asarak arkadan gelen sürülere istikamet tâyin ediyorlardı. Halbuki bu yol da kapanmıştı; cenuba sür'atle yetişen Kemalettin Sami Paşa kolordusu, kurtulduklarını zanneden bütün bu sürüleri esir etmişti.

Eylülün 2'si olmuştu. Bundan sonra Uşak mıntakasında kalıp garba kaçan düşman kıtaatını da yakalamak ve bu maksatla uzun yürüyüşler yapmak lâzımdı. O gün süvari kolordusunun pişdarı olan fırka, gece yarısı Uşak'ın şimalinde Derbent köyünden hareket etti, yirmi kûsur saat yürümek ve yolda yalnız iki saat istirahat etmek şartıyla 4 Eylül sabahı şafak sökmeden Kula'ya varmıştı. 4 Eylül sabahı şehri yakmak üzere Kula toplanan düşman askerleri basıldı, yüz kadar esir bakiyesi imha, kaçanlar takip edildi. Kurtulan kasabada sevinç avazeleriyle dışarı fırlayıp atların ayakları altına atılan halkın manzarası en metin askerleri bile ağlatmıştı.

Halkın şükran tezahüratı karşısında uykusuzluğu, yorgunluğu unutan kıt'alarımız, yeni bir emir verilmediği halde kendiliklerinden takibe devam ediyorlardı. Bazen, bizzarure, efrat yolda hayvan üzerinde uyuyor ve yollara dökülen çoluk çocuğun ihzar ve tevzi eyledikleri saç ekmekleriyle iktifa ederek durmadan hareket devam ediyorlardı. Varını yoğunu çıkararak ve askere vermek için birbirini çiğneyen köylülerin manzarası tasavvur edilemez bir haldi.

Alaşehir'le Salihli arasında ve az çok toplu bir halde olan son Yunan kuvvetlerine Dereköy istasyonu civarında yetişerek teknil fırka ile hücum edildi. Kanlı bir muharebe oldu. Düşman Ödemiş istikametinde dağlara kaçırmak istediği adedi mahdud toplarından bir kısmını da burada terkeyledi. Düşmanın bulunduğu ve geçtiği yeri bulmak kolaydı: Yangın olan yerlerde düşman vardı veya buradan geçmişti!

Bundan sonra hesapça düşman ancak şuradan buradan getireceği perakende kıtaatla İzmir önünde bir dümdar muharebesi verebilirdi. Fırkamızın, biri doktor olmak üzere dört mecruh zabitle yaralı efradını, geriden gelmekte olan Birinci Kolorduya emanet ederek yürüyüşe devam ettik ve kestirmeden 7 Eylül akşamı Manisa'nın garbına yetiştik. Maatteessüf Manisa da yanımtı.

8 Eylül sabahı... İzmir'i, o gün kurtaralım, diye isticâl ettik. Fırkam Kolordunun diğer kıtaatiyle birlikte 8 Eylül sabahı Manisa civarında toplandı. Manisa'yı yakıp Horos köyü üzerinden İzmir'e gitmek isteyen bir sürüye daha tesadüf ettik. Bunları takip ve imha ede ede Bornova'nın şark sırtlarına vâsıl olduk. Düşmanın ufak bir kuvvetiyle cepheden ve Nif üzerinden gelen kuvvetleriyle gerimizden tekrar muharebeye başladık. Guruba kadar devam eden bu ufak muharebe, düşmanın karanlıktan istifade ederek dağ yolundan Çeşme tarafına firarı ile neticelendi.

Fırka, 9 Eylül sabahı, saat 10'da süvari kolordusunun piştarı olarak Bornova üzerinden İzmir'e dahil oldu. Sakarya muharebesindeki akınlarda cesaretleriyle temayüz eden mülâzım Sıtkı Efendiyi İzmir kapısında son kurban olarak verdik. Başta giden piştar kumandanı Şerafeddin Beyin, Bornova'da ufak bir müsademede atı yaralandı. Şurada burada çeteler ve bilhassa Menemen yolundan gelen düşman perakende kıtacıklarının karşı yakadan geldikleri görülüyordu. Mersinli de o kadar çok esir alındı ki, fırka kıtaatı bunların içinde kayboldu!

Şerafeddin Bey kumandasında iki bölük pişdar olmak üzere yirminci ve dördüncü alaylar tam bir intizam ve sükûnetle caddeyi takiben ilerlemekte iken Halkapınar'da bir un fabrikasından açılan ateşte başta gidenlerden dört neferimiz (1) şehit düştü. Piştar, bu mütecavizlerle fazla meşgul olmayarak ve bilhassa ateşle mukabeleye kıyam etmeksizin, yürüyüşüne devam eyledi. Arkadan bütün fırka geliyordu. Şerafeddin Bey, yanında emir zabiti Mülâzım Hamdi Bey ve Mülâzım Rıza Efendiler ve birtakım asker olduğu halde, Kordonboyu'nu takip eylemişlerdir. Pasaport mahalli civarında atılan bombalardan Şerafeddin Bey yaralanmışsa da sükûnetle icap eden mukabelede bulunmuş ve yaralı olduğu halde tevakkuf etmeyerek hükûmet dairesine kadar gitmiştir. Şerafeddin Bey, kapalı hükûmet binasını Mülâzım Rıza Efendiyle açarak Türk nöbetçilerini yerleştirmiş ve sancağımızı keşide eylemiştir. İzmir'e ilk giren Türk zabite mev'ut bir kıymettar kılıçla taltif edilen Şerafeddin Bey, şayanı iftihar bir vakar ve celâdet göstermiştir.

Yirminci Alay Urla istikametinde kaçan düşmanı takip etmiş, Dördüncü Alayın kısmı küllisiyle İkinci Alay Punta'dan ayrılarak Kadifekale'ye gitmiştir. Kokaryalı'dan bazı evlerden edilen ateşten bir neferimiz yaralanmıştır.

Vaziyetten habersiz bir Yunan kıt'ası trenle Aydın'dan Kemer istasyonuna gelirken bir süvari bölüğümüz tarafından tevkif edilmiştir. Pek mütehayyir olan bu askerler kıyama teşebbüs etmişlerse de, Fransa zabitlerinin de artık mukabelenin faydasız olduğunu söylemeleri üzerine, bilâ hâdise, esir kafilesine dahil edilmişlerdir. Tekmil sokaklar düşman askeri, çete ve metrük eşyalarla dolu idi. Ecnebi gemi ve askerleri düdük çalmak ve hurra bağlamak suretiyle askerlerimizi alkışlamışlar ve her yerde ihtaramla selâmlamışlardır. İcap eden mahallere derhal muhafızlar verilmiş, hemen şehir trenlerinin tahriki temin edilmişti.

Mersinli'de Manisa havali kumandasını bekleyen iki karargâh otomobiline karargâh arkadaşlarımla beraber binerek piştarı müteâkib hükûmet konağına geldim. Şerafeddin Beyle görüşen konsoloslarla tanıştım, kendilerine sükûn ve asayiş hususunda müsterih olmalarını söyledim. Hükûmet binasına gelenler meyhanında bulunan Sadayihak gazetesi başmuharriri İsmail Hakkı vasıtasıyla ve gazete ile şu ilânı neşrettirdim:

İzmir ahalisine

İzmir bugün on evvelde işgal edilmiştir. Şehirde emniyet ve asayişin bir an evvel avdet ve teessüs edebilmesi için bütün ahali kemali sükûnetle işlerinin başına avdet etmelidir. En cüz'î muhilli asayiş bir harekete tasaddi eden her ferдин şiddetle tecziye edileceği ilân olunur.

2. Süvari Fırkası Kumandanı: Miralay Ahmet Zeki

İşgal sırasında hüçün ve matem içinde boş duran hükûmet meydanı az zamanda mahşer olmuş ve bayram yerine dönmüşü. Ertesi gün Gazi Paşa Hazretleri İzmir'e teşrif ettiler.

Aynı gün, Aydın tarafından İzmir istikametinde bir düşman kuvvetinin gelmekte olduğu, o istikamete giden Dördüncü Alay tarafından, bildirildi. Bunlar diğler kıtaatin iştirkiyla beraber, en evvel yetişen süvari fırkası alaylarımızın hüçumuna uğradılar ve sancaklarıyla birlikte teslim alındılar. Aydın havalisinde nâmesbuk fecayi yapan bu son Yunan alayı, kendi ayağıyla ve teknil mevcudıyla gelmiştir. Kolordunun diğler iki fırkası Çeşme iktikametinde hareket ettiklerinden ikinci fırka dahi iki gün istirahatten sonra Akdeniz sahillerine inip Adalara kaçmak isteyen düşman döküntülerini temizleyeme memur edilmiş, Çanakkele'ye kadar olan mntakayı düşmandan tathir eylemiştir.

Yanmadan kurtarılmasına o kadar itina ettiğimiz İzmir şehrinin, fırkanın şimale hareketinden birkaç saat sonra yandığını kemali teessürle müşahede ettik.

Ayvalık ve Dikili'de bir çok ganaimi harbiye elde edilmiş ve her kasaba ve köyde askerimiz tarifi gayri mümkün tezahüratla istikbâl edilmiştir.

Teknil fırka ve zabitan ve efradının gösterdikleri tahümmül ve fedakârlıkları ve en gayri müsait şerait altında süvari kolordusunu sevk ve idare eden Fahrettin Paşanın her türlü vesait müracaat ederek hemen her gün zamanın da yetitirdiği emirler ile fırkayı en mühim hedeflere isâl eylemiş olmasını burada zikretmeyi şükran borcu bilirim.

2. KAYMAKAM REŞAT BEYİN HÂTİRALARI

İzmir'in Kadifekale'sine bayrağımızı çekmeye muvaffak olan Dördüncü Alayın Kumandanı Kaymakam Reşat Bey de hatıralarını şu suretle anlatıyor:

"Mensup olduğum süvari ikinci fırkası 8 Eylöl 922 günü Manisa'dan, Sabuncu Boğazı'ndan İzmir'e doğru hareket etti. Boğazda Nif'den (Mustafa Kemal Paşa kasabası) İzmir'e ricat eden Yunan kuvvetlerine tesadüf etti. Akşama kadar düşmanla muharebe etti ve geceyi Sabuncu Boğazı'nda geçirdi. 9 Eylöl alessabah fırka İzmir'e doğru hareket etti. Alayım, fırkanın piştarı idi ve bölüğü Yüzbaşı İskender Efendinin bölüğü idi, boğazdan kurtulur kurtulmaz, İzmir göründü. İzmir'e girmek ve kavuşmak arzusu zabitan, efrat ve hattâ hayvanatta bile yorgunluktan eser bırakmadı. Muavinim olan Binbaşı Şerafeddin Beyin, bidayette uc bölüğü ile hareket etmesini emretmişim.

Fırkadan aldığım emir üzerine Bornova'nın cenubunda makineli tüfek ateşiyle İzmir'e ricat etmekte olan düşman kuvvetlerine ateş edildi. Uc bölüğünü derhal diğeer bir bölükle takviye ederek Bornova'ya girmesini ve mütebaki bölüklerimizle de mezkûr bölükleri takip edeceğimi Binbaşı Şerafeddin Beye bildirdim. Şerafeddin Bey kumandasındaki bölükler ve onu takip eden alay da Bornova'ya dahil oldu. Bundan sonra Bornova - İzmir şosesi takip olundu. Yollarda her taraf Yunan perakende askerleriyle dolu idi. Ara sıra ateş edenler oluyordu. Bunlara kat'iyyen ehemmiyet

verilmedi. Tuçakođlu fabrikasından uc bölüğüne edilen ateşten alayımın kahraman efradının dört kişinin şehit olduğunu biraz sonra haber aldım.

Bu fabrikanın bulunduğu mevkiden, fırka kumandanından aldığım emir üzerine Kadifekale'ye tevcihi istikamet ettim. Binbaşı Şeraffeddin Bey de iki bölükle İzmir hükümet konağına doğru gitmişti.

Yolda topladığım bir çok Yunan zabıt ve efradını, emniyet tesisi için yaya olarak yürüttüğüm birkaç neferin önüne koydum. Bunlara, Rumca olarak, herkesin silâhını teslim edip işiyle gücüyle meşgul olmaları ve kimseye fena muamele yapılmıyacağını bağırtmakta idim. Geçtiğimiz Hristiyan mahalleleri sekenesinin, küçüğünden en büyüğüne kadar, ellerinde silâh ve bazılarında bomba bulunuyordu. Hemen hiç birisi bunları istimâle cesaret edemiyor, sersem sersem bakınarak öteye beriye kaçıyorlardı. Bu mahallelerden kurtulur kurtulmaz Basmahane'ye geldik. Dindaşlarımızın âzim tezahüratı karşısında bin müşkülâtla Kadifekale'sine çıktım ve emir çavuşum Bilecekli Celil'e kalenin üstüne Türk bayrağını çektikdim. Saat on buçuk vardı.

Ertesi gün Aydın'dan İzmir'e ricat eden Zenginîs fırkasıyla muharebe ettik, mezkûr fırka zabitan ve efradı kâmilen esir edildi."

3. İZMİR'E İLK GİREN SÜVARİ MÜFREZESİ KUMANDANI BİNBAŞI ŞERAFEDDİN BEYİN HATIRALARI

İzmir'e ilk giren Türk süvari müfrezesi kumandanı kahraman Binbaşı Şeraffeddin Bey o tarihî günlerin hatırasını şöyle anlatmıştır:

Eylülün sekizinci günü sabahleyin saat on birde süvari kolordusunu teşkil eden fırkaların kol başları Manisa önüne geldikleri zaman Manisa kasabası alevler içinde yanıyordu. Burada gördüğümüz manzara cidden fecî idi. Yollar, sokaklar şehit edilmiş Müslüman cesetleri, şuraya buraya atılmış her nevi eşya ile dolu idi. Dehşet içinde kalan ahalden düşman zulmünden kurtulabilenler bağlara, derelere iltica etmişlerdi. Bu esnada bizi gören perakende düşman efradı da ateş etmeye başlamıştı. Bu efrat fırkanın muhtelif kıt'aları tarafından kuşatılarak esir edildiler.

Bundan sonra kıtaat tekrar İzmir üzerine seri yürüyüş halindeki düşmanla teması muhafaza ediyorduk. Sabuncu Boğazi'na girdikten sonra, Bornova'nın şark sırtlarında mevki almış düşman kuvvetleriyle muharebeye tutuştuk. Geceyi boğazda geçirdikten sonra eylülün dokuzuncu günü sabahleyin Kaymakam Reşat Bey kumandası altında bulunan alayımız, aldığı emir üzerine orada tevakkuf etmeyerek İzmir üzerine harekete geçti. Reşat Bey alayın üçüncü bölüğünü uc bölüğü olarak ileriden harekete ve beni de bölüğü idareye memur etmişti. alayımızın diğer bölükleri de arkadan geliyordu. Sabuncu Boğazi'ndan çıkar çıkmaz bütün ihtişamıyla Akdenizin kıyısında uzanan İzmir'i gördük. Senelerdenberi derin bir tahassürle özlediğimiz İzmir, şimdi gözümüzün önünde idi. Nihayet biraz sonra ona da kavuşacaktık.

Bu esnada heyecanımız fevkalâde artmış, gözlerimiz sevinç yaşlarıyla dolmuştu. Bütün sür'atimizle İzmir'e doğru koşuyorduk.

Bornova kasabası kenarına geldiğimiz zaman, Bornova'nın şimalî garbî sırtlarında düşman ateşine maruz kaldık. Üçüncü bölük kumandanı İskender Beyle beraber dürbünle tarassut ettik. Düşman bize o kadar ehemmiyetli görünmemekle beraber oldukça kuvvetliydi. Buna rağmen biz ateş muharebesiyle vakit geçirmeyip hemen Bornova'ya dahil olmaya ve sür'atle İzmir şosesine geçmeye karar verdik ve seri yürüyüşle Bornova kasabasına dahil olduk. Fakat sokak aralarından geçerken tahmin ettiğimiz gibi bizi evlerden, şuradan buradan müthiş bir ateş karşıladı. Bu esnada

benim atım yaralanmış ve bilâhare ölmüştü. Düşmanla muharebe ettiğimizi gören Alay Kumandanı Reşat Bey derhal Amasyalı Mehmet Beyin bölüğünü de bizim bölüğü takviyeye gönderdi. Beni de bu iki bölükten mürekkep olan müfrezenin kumandanlığına tâyin etti. Sokak muharebesinden sonra Bornova istasyonunu işgal ve badehu İzmir şoşesine dahil olarak yürüyüşümüze devam ettik. Bu esnada sabık On Üçüncü Alay Kumandanı (sonradan Başvekâlet yaveri) Binbaşı Atıf Beyle fırkadan gönderilen fırka emir zabiti Hamdi Efendi de bize iltihak etmişlerdi. Atıf Bey, İzmir'de mehafilî ecnebiye ile ordu namına temas için mükâleme memuru olarak gönderilmişti.

Düşmanda kuvvei maneviye kalmamıştı

Yolumuza devam ederken, Bornova'nın bağları ve bahçeleri arasından süvarilerimizin üzerine ateş ediliyordu. Biz bu ateşlere mukabele ettiğimiz gibi ehemmiyet vermeye bile lüzum görmedik. Mersinli'ye geldiğimiz zaman bir düşman piyade yürüyüş koluna tesadüf ettik. Karşıyaka istikametinden geliyor, İzmir'e gidiyordu. Bunlarla da meşgul olmaya lüzum görmeden yolumuza devam ettik. Yürürken, arasından geçtiğimiz düşman efradının ellerinde silâhları olduğu halde ne yapacaklarını şaşırıldıklarını, şuraya buraya kaçıştıklarını, evlerin, duvarların arkasına saklanmaya çalıştıklarını görüyorduk. Bunlardan bir tanesinin bile bir tek silâh atamaması düşman kuvvei manevyesinin ne kadar düşkün olduğunu göstermeye kâfi idi. Bizden sonra gelen fırkanın bir alayı tarafından esir edilen bu düşman efradının bir alay miktarında olduğunu bilâhare öğrendiğimiz zaman hayretler içinde kalmıştık.

İzmir kapılarında verdiğimiz ilk şehitler

Mersinli'yi geçtikten sonra Tuzakoğlu fabrikasının önüne geldiğimiz zaman, fabrikadan üzerimize ani bir ateş açıldı. Müfrezemizin önünde sekiz kahraman nefer yaya olarak koşarak yürüyorlardı. Fabrikadan açılan ateşten bu askerlerimizden dördü derhal şehit oldu. Müteâkiben müfrezemiz bu dört şehit yavrularına fatiha okuyarak teessürle yoluna devam etmeye başladı. Artık buradan itibaren şehire epeyce yaklaşmış bulunuyorduk. Sokaklar Rum muhacirleri, içi eşya dolu arabalar, hayvanlar, silâhlı bombalı sivil, asker, binlerce insan sürüleriyle dolu idi. Biz bunlarla hiç meşgul olmayarak yıldırım süratiyle yalın kılıç geçip gidiyorduk. Punta istasyonunun köşesine geldiğimiz zaman bir İngiliz amiraline tesadüf ettik. Yanında yaveri ve bir de bahriye müfrezesi vardı. Atıf Bey bunlarla konuşmak üzere orada kaldı.

Türk askeri Kordonboyu'nda

Bölüklerimiz heybetle yürüyüşlerine devam ederek Kordon yoluna dahil oldular, evlere Türk ve müttefik devletlerin bayrakları asılmıştı. Pencerelerden, sokaklardan halk askerlerimizi alkışlıyor, hayret ve takdirle temaşa ediyorlardı. Kordonboyu'nda müsellâh Yunan efrat ve zabitanına külliyyetle tesadüf ediyorduk. Fakat bunları esir etmek için geçirilecek hiç vaktimiz yoktu. Her şeyden evvel bir Türk şehri olan İzmir'deki kardeşlerimizi kurtarmak lâzımdı. Bunların da Alaşehir, Salihli ve Manisa'nın âkıbetine uğramamaları için sür'atle şehri işgal etmek icap ediyordu. Buna rağmen güzergâhımızda tesadüf ettiğimiz Yunan asker ve zabitlerinden biri bile bir avuç Türk süvarisine bir kurşun atmaya cesaret gösteremiyordu.

O gün sivil, asker, elleri silâhlarla dolu olan bu binlere Yunanlı, Rum ve Ermeni arasından bilâperva dört nalla yıldırım gibi geçip giden Türk asker ve zabitlerinin o dakikadaki cesaret ve kahramanlıkları tasvir edilemeyecek kadar yüksek bir levha teşkil etmektedir. Kordon'da, İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan bahriye müfrezelerine tesadüf ediyorduk. Biraz daha ilerledikten sonra şayanı dikkat bir vak'a karşısında kaldık: Müfrezemiz yürürken güzergâhında rastgeldiği efrat ve zabitanın ellerindeki silâhları denize atıyordu. Pasaport dairesinin önünde müsellâh bir sivil tesadüf ederek silâhını atmasını ihtar ettim. Fakat o vakte kadar herkes emirlerimize itaat ederek

silâhını attığı halde bu adam atmadı ve derhal elindeki bombayı üzerime atarak hayvanımı öldürdü ve beni iki yerimden yaraladı. Kendimi kılıçla müdafaa etmeme, bombanın sür'atle infilâki mâni olmuştu. Mütecaviz de derhal rıhtımdaki muhacirlerin arasına karışarak kaybolmuştu.

Hükûmet konağına sancağımızın çekilmesi

Esasen bu gibi ufak hadiselerle meşgul olmaya vaktimiz olmadığı gibi böyle vesilelerle fazla tevakkuf etmek de muvafıkı maslahat olamazdı. Yürüyüşümüze tekrar devam ederek Gümrük önünde ağlayarak bizi karşılayan bir Türk çocuğunun delâletiyle hükûmet konağına vasıl olduk. Hükûmetin cephe kapısı kapalıydı. Rıza efendiyle yan kapıdan girdik. Kapıyı içerden açtık. Derhal hükûmet ve kışlanın müteaddit mahallerine nöbetçiler ikame edildi. Bu esnada, kadın, erkek, çocuk binlerce halk ağlaşarak, sevinerek hükûmete geliyorlar, askerlerimize, kumandanlarımıza dualar ediyorlardı.

Ahali tarafından güzel bir Türk sancağı getirilmişti. Hükûmetin üstünde asılı olan Yunan bayrağını indirdik, yerine şanlı sancağımızı halkın, bitmek tükenmek bilmeyen alkışları arasında çektik ve dalgalandırdık. Ahali bu esnada Yunan bayrağını ayakları altında parçalıyordu. Gerek yürüyüş esnasında, gerek burada müfrezemin bölükleri, bilhassa onun zabitleri harikalar gösteriyorlar ve vazifelerini tarihin nadiren kaydettiği bir cesaret ve metanetle ifa ediyorlardı.

Bundan sonra üçüncü bölüğümüzü, Göztepe istikametine giden Yunanlıları takibe memur ettiğim gibi şehrin muhtelif mahallelerine devriyeler çıkararak asayişin ihlâl edilmemesine çalıştım. Biraz sonra alayımızın kısmı küllisi de Reşat Beyin kumandası altında Kadifekale'yi işgal ederek şanlı sancağımızı orada temevvüç ettirmişti. Fırkamızın On Üçüncü Alayı da Punta'da istasyonu muhafazaya memuru kalmıştı. Yirminci Alayımız da arkadan gelmiş ve Göztepe istikametine geçmişti. Bir müddet sonra Fırka Kumandanımız Zeki Beyle Kolordu Kumandanımız Fahreddin Paşa hazretleri teşrif buyurdular. Abdülhalim Efendi isminde yaşlı bir memur muvakkaten vali tâyin edildi. Halka hitaben beyannameler neşrolundu. Şehrin hayatı umumiyesi tanzim edildi. Bu suretle ordumuz ilk tarihî vazifesini yüksek bir şerefle hitama erdirmiş oluyordu."

İzmir'e ilk girenlerden Yüzbaşı İhsan Hekimoğlu anlatıyor

Türk ordusu ile İzmir'e giren birinci kolordu makineli tüfek kumandanı Yüzbaşı İhsan Hekimoğlu hatıralarını şöyle anlatıyor:

"- Dumlupınar ve Adatepe civarında cereyan eden meydan muharebesinde düşmanın kısmı küllisi imha edilmiş ve Trikopsis esir alınmıştı. Bundan sonra çevirme harekâtını yapmakta olan merhum İzzettin Çalışlar'ın kumandasında birinci ordu "Hedefimiz İzmir'dir!" emrini aldı. Başkumandanlıktan alınan bu emir üzerine ordu, Uşak - Kula - Salihli - Kasaba ve Nif (Mustafa Kemalpaşa) üzerinden hiç durmadan İzmir istikametinde ilerlemeye başladı. 8 Eylül 9 Eylül bağlayan gece, birinci ordu kumandanı bulunan merhum Nureddin Paşa da süratle bugün (Mustafa Kemalpaşa) dediğimiz Nif kazasına geldi. Ordunun ilerisinde öncülük yapan süvari ve İzmir'e girecek olan Birinci Kolorduya şifahen şu şekilde bir emir verdi:

"Arkadaşlar! Aldığımız vazife çok mühim ve müşküldür. Allah yardımcımız olsun."

Bu emir üzerine akşam ezanından sonra derhal harekete geçildi. Bu sırada (İngiliz-İtalyan-Fransız) müttefik orduları kumandanı daha gerilerde bulunan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile temas etmek istiyordu. Kemal Paşa, telsizle yaptığı muharebede ancak ordunun İzmir'e girişini müteakip kendisiyle konuşulabileceğini bildirdi. Birinci Ordu, önde süvariler olduğu halde süratle İzmir'e doğru yürüyordu. Mütemediyen kaçmakta olan düşmanla karşı karşıya gelmek imkânı hâsıl olamıyordu. Bu yürüyüş esnasında içimizdekiler arasında şöyle konuşanlar vardı:

- Herhangi bir yerde düşmanla karşılaşsak da muharebe ile istirahat etmiş olsak..."

- Öyle bir gidiyorduk ki, yemek yemeğe dahi vakit bulamıyorduk. Atlarımızın yem yemeden bu

yürüyüşe nasıl tahammül ettiklerini hayretle karşılıyorduk. Hele bizim halimizi hiç sormayın. Atların üzerinde kaba etlerimiz yara olmuştu. Fakat bunu aldırış eden tek Türk askeri yoktu. Heyecan içinde bir an evvel İzmir'e kavuşmak istiyorduk.

Nihayet 9 Eylül sabahı Belkahve'den geçerek İzmir'in varoşlarını teşkil eden Halkapınar'a vâsıl olduk. Öncü süvariden bir kısmı Balkahve'den Bornova üzerine inerek o cihetten İzmir'e girdi. Bir kısmı da doğrudan doğruya Halkapınardan geçerek Basmahane istikametinde ilerledi ve İzmir'e ayak bastı. Bu suretle İzmir'e iki koldan girilmiş oldu. Bir un fabrikası içine gizlenen birkaç Yunan askeri, süvarilemiz üzerine ateş açtılar. Bu çarpışmada beş süvarimiz şehit olmuştu. Biz yetişinceye kadar süvari kuvvetlerimiz fabrikaya girerek Yunan askerlerini imha etmiş bulunuyorlardı."

- Atatürk, malûm olduğu üzere İzmir'e 11 Eylül sabahı geldi. O gün İzmir rıhtımında bağlı bulunan (İtalyan - Fransız - İngiliz) müttefik kuvvetler gemilerinden karaya çıkarılan bir manga askerle bir zabıt Gazi Mustafa Kemal'i tebrik üzere hükûmet konağına girdi. Askerler hükûmetin önünde selâm vaziyetinde durdu ve bu mangaya kumanda eden subay yukarıya çıkarak Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi. Bu subay tebrikâtı arzettikten sonra tekrar aşağıya inerek mangasını gemiye götürdü.

- 9 Eylülde İzmir'e girdikten sonra, ki Türk ordusu henüz İzmir'e yerleşmemişti, bir çok yağmacılar ve çeteler türedi. Bunlar zengin Türk evlerine girerek yağmaya koyuldular. Ben bir manga askerle, mahallelerden birinde bu yağmaları önlemeye memur edildim. Otomobille bir sokak içine gireceğim sırada bir Türk kıızı gelerek:

- Evimizi Türk askerleri yağma ediyorlar! dedi.

Hayret ettim! Derhal kıızı otomobilin basamağına alarak evlerine kadar götürdüm.

- İşte evimiz budur! deyince otomobilden inerek kapıdan içeriye girdim. Bir de ne göreyim ki, hakikaten birkaç Türk askeri var! 'Bir tanesi bana ateş etmeye başladı. Tabancamı çekerek (çünkü bu gibi ahalde vur emri almıştım) ateş etmeye başladım. Onun attığı bir kurşun sağ kolumu sıyırıp geçti. Benim kurşun ise bu askeri cansız yere serdi. Bu sırada mangamdan birkaç asker de içeriye girdi. Diğer iki askeri yakaladık. Muayene edince bir de ne görelim ki, bunlar Türk askeri kıyafetine girmiş düşman askerleriydi.

Ev halkı: "Aman içeriye fazla yürümeyin bomba attılar!" diye bağırıırken yürüdüm. Bomba olarak gösterilen şeyi alınca bunun da çaldıkları gümüş çatal ve kaşıklar torbası olduğunu gördük.

İşte bu çapulculuk böylece devam edip giderken bir taraftan da 12 Eylül akşam üzeri, Basmahane civarında evlere ateş verilmeye başlandı. O günkü bu ateş süratle söndürüldü. Ertesi gün yine vazifeme devam ederken Basmahane ve Çayırılıbahçe'nin müteaddit yerlerinde - şimdi İzmir Fuarının kurulduğu yer - ateş zuhur etti. O zamanki itfaiyenin mürattebatı Rum sigorta şirketlerine ait bulunduğundan dağılmıştı ve yangının asker tarafından söndürülmesine çalışılıyordu. Lâkin söndürülen bir eve mukabil 10 evden yangın çıkıyor ve gittikçe genişliyordu.

İZMİR KAPILARINDA MUZAFFER

BAŞKUMANDAN GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE ÜÇ AYRI MÜLÂKAT

1. Falih Rıfkı Atay'ın mülâkatı

İzmir denizi karşısında, millet ordularının Başkumandanından zafer menkıbelerini dinliyoruz. Evvelâ kendisinden taarruz kararının ne zaman verildiğini istizah ettik:

- Sakarya meydan muharebesini intaç eden taarruzumuz, memleketi düşman ordusundan tathir edinceye kadar harekete devam etmek kararının mebdeî idi.

Malûmdur ki, Sakarya harbinin son günlerinde Yunan sol cenahına ordumuz mukabil taarruzda bulundu, işte Yunan ordusunu ric'ate mecbur eden bu mukabil taarruzdur ki, ordumuz İzmir'e gelinceye kadar devam etti.

- Taarruz kararının tatbikatını da bir senelik bir teahhür var. Harekâtın bilâ inkıta niçin devam etmediği izah buyurulur mu?

- Bilâkis bilâ inkıta devam etti. Ancak, büyük bir taaruz kararının tatbikatı birtakım istihzaratı istilzam eder. Bu istihrazatın muhtaç olduğu bir zman vardır. Ancak, teahhuru ve intizar hiç olmadı denilemez, bunun sebeplerini de mülâhazat-ı siyasiyede aramak lâzımdır. Filhakika, ordularımızı çok evvel bugünkü neticeye varmak kudretini inkisap etmişti.

- Bu son harekât-ı askeriyeye ile tahakkuk eden büyük muvaffakiyet, bilhassa düşman ordusunun seri bir suretle imhası, esasen, bu ordunun maddî ve manevî kuvveti ile ahvah-i dahiliyesindeki tezepzüpten mi ileri geldi? Trakya'ya naklediliş kuvvetlerin bıraktığı boşluk mühim mi idi?

- Bütün dünya bilir ki, Yunan ordusu ..... (noktalı yerler İngiliz sansürü tarafından çıkarılmıştır) fennî ve askerî icabata tamamen muvafık surette teşkil ve tensik edilmiş kuvvetli bir ordu idi ve Yunan devletinin şimdiye kadar malik olduğu orduların hepsinden kuvvetli idi. Ahval-i mâneviyesinde, şayi olduğu gibi bir tezepzüp olduğuna dair hakiki hiçbir emare yoktur. Yunan askerlerinin, askerlerimizle temas ettikleri vakit kendilerini gevşemiş gibi göstererek hakikatte bizi gevşetmeğe matuf telkinatta bulduklarına bakılırsa, bütün bu işaattan maksat ne olduğu tebeyyün eder. Bu suretle bize Yunan ordusunun inhilâlâline intizar ederek meselenin halledileceği ümidini vermek istediler ve bu vâhi intizar ile geçecek zamanın bizim ordumuzu inhilâlâle uğrayacağı zannında bulundular. Son müsademelerde, bilhassa Afyonkarahisar, Dumlupınar büyük meydan muharebesi günlerinde düşmanın mukavemet, mücadele ve bütün teşebbüsleri, ciddi ve ehemmiyetli idi. Düşman ordusunda Trakya'ya mühim bir kuvvet geçirilmemiştir. Mübalağa ile bahsi geçen bu kuvvet, yeni teşekkül etmiş yahut teşkilâtı henüz hitam bulmamış ve bir kısmı silâhsız iki üç alaydan ibarettir. Yunan ordusu bütün aksamı ve bütün vesaiti ile Anadolu'nun içinde milletin kalbine saplanmış bir hançer vaziyetinde idi.

- Paşa hazretleri, Yunan ordusu daha iyi sevk ve idare edilseydi düçar olduğu bu âkibetten kurtulamaz mı idi?

- Düşman ordusu kumanda ve zabitan heyetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kumanda ve zabitan heyetinden dün olduğuna şüphe yoktur. Ancak Yunan kumandanları ve zabitleri ordularını kurtarmak için her çareye büyük gayretlerle tevessül ettiler.

- İstanbul'da, ordularımızın düşmana baskın yaparak hücum ettiği söylendi, bu noktayı da istizaha müsaade eder misiniz?

- Ordularımızın sevkülceyi ve tâbiye harekâtı günlerce düşmanın gözü önünde ve tayyarelerinin keşfiyatı altında cereyan etti. Bu harekâtımızı baskın zannediyorlarsa söylediklerinin doğru olması lâzım gelir. Fakat ben zannediyorum ki, Yunan kumandanlarıyla erkânı harbiyesi ordularımızın hazırlığından ve harekâtından haberdar idi. Ancak ordularına ve bilhassa Afyonkarahisar, Seyitgazi, Eskişehir ve bütün cepheelerde bir seneden beri çalışarak vücuda getirdikleri ve her nevi vesaitle takviye ve teşhiz ettikleri müstahkem mevzilerine, külliyetli topçularına, nihayetsiz cephaneye ve mühimmat menbalarına lüzumundan ziyade güveniyorlardı. Şu hakikatten tegafül ediyorlar ki, insanların mücadelesinde en kuvvetli istihkam imamı dolu göğüslerdir.

- Taarruzdan iki gün evvel Ankara'da gazetecilere taraf-ı âlinizden bir çay ziyafeti verildiğini işitmiştik. Hatta İstanbul gazeteleri bu ziyafete dair telgraflar neşrettiler. Buna nazaran, harekâtın başlangıcında zatâtilerinin Ankara'da bulunduğunuzu zannediyorum.

- Filhakika bu vaziyetten bahsedildiğini ben de duydum. Fakat bu ziyafet değildi. Bazen insanlara mütene'im olmadıkları çok ziyafetler atfolunur.

Şimdi mülâkatın asıl mühim safhasına gelmiştik:

- Taarruz harekâtı nasıl başladı ve nasın ilkişaf etti? Bu muazzam Türk zaferinin hikâyesini, en

yüksek müessirinin lisanından dinlemekte müheyyiç bir şey var.

- Taarruz harekâtı Afyonkarahisar cenup cephesinde düşmanın bir kısım hutut-u müstahkemesini ezip çiğneyerek tatbik edilmiş bir yarma harekâtı ile başladı. Bunu müteakip düşman ordusu kuvayı asliyesinin bir araya gelerek hazır bulunduğu Afyonkarahisar-Dumlupınar-Altıntaş müsellesi içindeki harekâtı birçok kanlı mücadelelerle dolu meydan muharebesine inkılâp etti. Afyonkarahisar-Dumlupınar meydan muharebesi tesmiye olunan ve beş gün devam eden harpler neticesinde düşman ordusunun kuvayı asliyesi artık kuvvet olmaktan çıkarılmıştı.

- Başkumandan Muharebesi, namını alan harb hangisi idi?

- Bu isim, büyük meydan muharebesinin son safhasını teşkil eden muharebeye verilmiştir. Düşman ordusu meydan muharebesi esnasında ikiye parçalanmıştı. Bunun büyük bir kısmı Dumlupınar şimalinde Adatepe civarında bir dereye sıkıştırıldı ve orada imha ve esir edildi.

- Büyük meydan muharebesi cereyan ederken Eskişehir-Kocaeli-Menderes taraflarında nasıl hareketler vardı?

- Ordularımız hemen aynı günde Marmara'dan Akdeniz sahillerine kadar imtidat eden bütün cephele üzerinde her cephenin iltizam ettiği derecedeki kuvvetlerle taarruza geçtiler. Her taarruz gurubumuz büyük meydan muharebesindeki harekât ile mütenasip olmak üzere vazifesini muvaffakiyetle ifa etmekte idi. Düşman ordusunun kuvayı asliyesi İzmir yolunda imha edildiği esnada Eskişehir vesair düşman grupları da askerlerimizin süngüleri önünde ricat etmekte idiler.

- Müsaade buyurulursa, tebliğ-i resmilerimiz hakkında bir istizahta bulunacağım: Tebliğlerimizde muvaffakiyetlerimiz tamamıyla ifade edilmiyordu. Hatta biz kendi zaferlerimizin derecesini Yunan tebliğlerinden öğreniyorduk.

- Hakkınız var. Biz tebliği resimlerimizde sadece harekât-ı askeriye'nin devam ve suret-i inkişafını göstermekle iktifa ettik. İstihsal ettiğimiz muvaffakiyetlerin ehemmiyet ve azametini o kadar yakından anlamıştık ki, bunun ilânını düşmanlarımıza bırakmakta beis görmüyorduk. Muzafferiyetlerimizin düşman ağzından ifade edildiğini işitmek ayrıca bir zevk değil midir?

- Akıncı denilen müteferrik kuvvetlerimizin vazifesi ne oldu?

- Bu nam altında tebliğ-i resmilerde gördüğümüz kuvvetler düşman gerilerinde faaliyette bulunmaya memur edilmiş süvari kıtalarıyla bir kısım atlı piyadelerimizdir. Bu kuvvetler mühim işler gördüler, ezcümle birçok kasaba ve köylerimizi yangın ve tahripten kurtarmışlardır.

Zaferin İstanbul'u ve bütün dünyayı hayrete düşüren muhayyirülük taraflarından biri de sürati idi. Askerlerimiz İzmir'e girdiği vakit, Yunan ordusunun bakiyetissüyufu henüz şehri terketmemişti.

Bu süratin nasıl mümkün olduğunu Paşa hazretlerinden sorduk:

- Ordumuzun seri ve şedit tâkibatı sâyesinde... Filhakika daha taarruza başlamadan evvel, dört yüz kilometreyi müteceviz mesafe üzerinde bilâ intika ve bütün ordularla, düşmana nefes aldirmayacak kadar seri bir takip icra etmek noktai nazarından esaslı hazırlıklarda bulunmuş ve tedbirler almıştık. Düşman kuvvetleri büyük meydan muharebesinde mağlup olduktan sonra, Dumlupınar mevzilerinde, Uşak'ın şarkında Takmak, Alaşehir, Salihli civarında ve son defa olmak üzere İzmir'in yirmi beş otuz kilometre şarkındaki müstahzar müteaddit mevzilerde müdafaaya teşebbüs etti. Bu teşebbüslerin her birinde düşman ordusunun bâkiyeleri bir defa daha mağlup ve perişan edilerek ordumuz İzmir'e girdi. Görülüyor ki, 26, 27 Ağustos günleri tatbik olunan yarma hareketi ile 28, 29, 30 Ağustos günlerinde cereyan eden meydan muharebesi safahatı ve yukarıda saydığımız müvazide düşmanı münhezim eden müteaddit taarruzlar dahil olduğu halde ordularımız kuvayı asliyeleri ve bütün vesaiti harbiye ile dört yüz kilometreyi on beş gün zarfında katettiler. Diyebilirim ki, süvari fırkalarımızla piyade kıtaatımız düşmanı ezip İzmir'e yürümekle birbirleriyle müsabaka etmişlerdir. İzmir rıhtımında süvarilerimizin kılıçları denizde teressüm ederken, piyadelerimiz Kadifekale'de Türk bayrağını semaya yükselttiler. TBMM ordularının tarihi harbe verdiği son harekât nümunesinin kıymeti, bu harekâtı bütün safahatıyla tetkik edilirken sonra ve belki bugün değil, yarın anlaşılacaktır. Büyük orduların yürüyüş vahid-i kıyasisi hâtırımızda aldanmayacak, günde 20, 25 kilometredir. Binaenaleyh, askerlerimize İzmir'e kavuşmak için her gün bu mesafeyi katettiren kuvvet menbainı ne ulvi bir vatan aşkı olduğunu anlamak müşkül

değildir.

- Harekâtta istihdaf olunan gaye evvela yalnız İzmir'e girmek mi idi? Bursa'ya harekât nasıl tevcih edildi?

- Tertibat-ı askeriyemiz ve tahsis olunan kuvvetlerimiz, her iki hedefe kuvvet ve emniyetle vüsulu temin edecek derecede idi. Nitekim tasavvurumuzda isabet olduğu İzmir'in sabah, Bursa'nın akşam olmak üzere her ikisinin aynı günde istirdat edilmiş olmasından tezahür eder.

Paşa hazretlerinden bizim zayıyatımızla düşman zayıyatı hakkındaki rakamları istizah ettim:

"- Bu hususta tespit olunan malumatı son beyannamede bildirmiştim" dediler.

Bu beyannamenin İstanbul'da henüz neşredilmemiş olması ihtimaline nazaran, adetleri tekrar etmek istiyorum: Bizim zayıyatımız, şehit, mecruh, hasta, zuafa dahil olmak şartıyla 10.000 kişiden ibarettir. Yunanlılar yalnız maktul olarak yüz bin neferden fazla zayıyata uğramışlardır. Bugün yüz binden pek çok fazla Yunanistan çocuğu Venizelos'un hatalarını ödemek için Garbi Anadolu'nun topraklarının altında yatıyor.

Mülakat bundan sonra siyasi vaziyete intikal etti. Bu bahse ait Başkumandanımızın beyanatı şöyle hülâsa edilebilir:

Ordularımızın ilk hedefi Akdeniz'dir, ordularımız Misak-ı Millî ahkâmını tamamıyla temin ettiği vakit, ikinci ve üçüncü hedeflerine vasıl olmuş olacaktırlar.

Paşa hazretleri son söz olarak dediler ki:

- Milletimizin neşve-i zaferle menafi-i hakikiye ve hayatiyesini unutacak kadar memnun olmamıştır.

Mülâkat nihayet bulduğu vakit, hava kararmak üzere idi. Yakup Kadri ile beraber bu uzun hasbihalin gaşyedici havası içinden ayrılarak yerlerimize avdet ettik.

2. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun mülâkatı

- Paşa hazretleri, Dumlupınar meydan muharebesi kazanıldıktan sonra, ordulara ilk hedefin Akdeniz olduğunu söylemişsiniz, "ilk hedef" tâbirini kullanmakla tâkibi lazım gelen ikinci ve üçüncü hedefler mevcut olduğunu zımnen ihsas ettiğiniz anlaşılıyor. Lütfen bu hususta biraz malumat verir misiniz?

Bilâ tereddüt cevap verdiler, dediler ki:

- Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının vazifesi "Misak-ı Millî" ahkâmını temin etmektir.

Türkiye halkı mütevazı, millî hudutları içinde bütün medenî insanlar gibi tam mâna ve şumuliyle hür ve müstakil yaşayacaktır. Fakat bilirsiniz ki, hareket-i askeriye, faaliyet-i siyasiyenin ümitsiz olduğu noktada başlar. Ümidin emniyetbahş bir surette avdeti orduların hareketinden daha seri hedeflere muvasalatı temin edebilir.

Başkumandanın şu son cümlesi bana âtideki suali iradetmek cesaretini verdi:

- Herhalde dedim, bu hedeflere ordu ile veya diplomasi tarikiyle vâsıl olmak hususlarındaki nokta-i nazarınızı bilmek pek faydeli olur zannındayım.

Paşa hazretleri, aynı kati eda ile:

- Hiçbir vakitte fuzuli yere kan dökmek istemedik ve istemeyiz, dedi. Milletimizin ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin hakiki zihniyeti böyledir. Şimdiye kadar dökülen kanların mesulleri cihan-ı medeniyetçe tanınmış ise facianın devamına mahal yoktur.

Mustafa Kemal Paşa hazretlerine tasavvur ettiği sulhün nevi ve mahiyeti hakkında bir sual daha sormak istedim, dedim ki:

- Yunan ordusunu, senelerce kendi topraklarını bile müdafaadan âciz bırakacak bir surette müzmahil ve perişan ettiniz. Böyle büyük ve kahhar bir zaferden sonra sulhun tesisinde müzakerat-ı siyasiyeyi çetinleştirecek bazı yeni şartlar mevzuubahs olacak mıdır?

Başkumandan tebessüm etti:

- Bu suali sormakla faydeli bir iş yaptığınızı zannederim. Yalnız sizin değil, bütün dünyanın bize böyle bir sual tevcih etmeye hakkı var ve siz alacağınız cevapta bütün dünyayı tatmine delâlet

etmiş olacaksınız. Evvela herkesin katiyetle bilmesi lazımdır ki, Türkiye, halkın mukadderatına bizzat vaziyüleyed olması suretiyle teessüs etmiş bulunan Türkiye BM Meclisi Hükümetidir. Ve yine herkesin sarîh olarak bilmesi lâzımdır ki, bugün Türkiye halkı asırlarca kendi iradesini ve kendi idaresini başkasının elinde görmeye tahammül eden halk değildir ve asıl bilinmesi lâzım gelen cihet de, bugünkü Türkiye halkının ve hükümetinin tûl-i emel peşinde koşup kendi evini unutan ve harap bırakan sergüzeştçi insanlardan olmadığıdır. Binaenaleyh, kemal-i katiyetle beyan edebilirim ki, hükümetimiz neşve-i zaferle menafi-i hakikiye ve hayatiyesini unutacak kadar mahmur olmamıştır. Biz yalnız hukuk-u sarihamızı emniyetle istihsal etmekten ibaret olan esasları takip ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi teessüs ederken hangi hususları hayatî ve lâzım-üttemin görmüş ise, bugün dahi yine aynı şeyleri mevzu bahis eder.

Bunun üzerine nasıl oldu bilmiyorum, bahsimiz birdenbire ordularımızın istihsâl ettiği harikulâde zafer ve bu zaferi temin eden muazzam muharebeye intikal ediverdi. Başkumandanımız, bazılarının zan ve iddia ettiği gibi taarruzumuzun nâgihani bir baskın şeklinde inkişaf etmediğini söylüyor. Ona göre bu taarruz, geçen sene Sakarya'da yapılan mukabil taarruzun devamı gibidir. Ordumuz o zamandan beri faaliyetine bir an sekte vermemiştir ve bütün harekât ve istihzaratını düşmanın gözü önünde açıktan açığa yapmıştır. Yine bazılarının zannettiği gibi, düşmanın kuvvetlerinden bir kısmını Trakya'ya çekmiş olması da taarruza geçişimize bir vesile teşkil etmemiştir, zira Paşa hazretleri, bu kuvvetlerin hesaba katılacak derecede mühim bir kemmiyet olmadığı fikrindedir. Bundan anlaşılır ki, ordularımız bir seneden beri, her an için vatani düşmandan tathir edecek bir kudreti haiz bulunuyordu ve şimdiye kadar bu kudreti istimal etmemesinin yegâne sebebi, millî davamızı belki siyaseten hallolunabilir, telakki etmesinden ibaretti. Nitekim taarruzdan evvel yapılan siyasi teşebbüsler de bunu ispat eder.

Mustafa Kemal Paşa hazretleri, zaferimizin büyük büyük süratle istihsal edilmiş olmasına rağmen pek o kadar kolay ve zahmetsizce inkişaf ettiğini de söylemiyor.

- Düşman, son derece şiddetle ve pek anûdane muharebe etmiştir, diyor.

3. Celâl Nuri'nin mülâkatı

- Paşam bu zaferi havsalam ihata etmiyor. Ver elini öpeyim...

Karşımda asr-ı hâzırım en büyük sahib-i seyfi duruyor. Zafer-i nihaî kendisini her vakitten ziyade beşûş etmiş. Paşa, bundan sonra her türlü âmâl-ı milliyemize hem de pek yakında nail olacağımıza kani. Başkumandan-ı âzamımız zaferin süratine hayran.

- Ne dersiniz? Piyade İzmir'e süvarilerle beraber dahil oldu... Bu ne tayy-i mekân mucizesi?

Paşa söylüyor:

- Askere istirahat emrediyorum. Asker dinlemiyor ve İzmir'de istirahat ederiz; mukabelesiyle cenk ediyorlar!..

İyice anladım ki, Mustafa Kemal Paşa bu muharebede yeni bir usul-i harp ihtiyar etmiş ve herkesi şaşırtmıştır.

Bu taarruz ve tecavüzde ittihaz edilen mektûmiyet bir şaheserdir. Bu kararı kumandanlar bile bilmiyorlardı. Bunun yalnız üç beş mahremi vardı. İşte o kadar...

Paşa söylüyor:

"- Artık Yunan ordusu namına hiçbir şey mevcut değildir. Hatta Yunan devleti bile yoktur. Rumeli'deki bir iki fırkadan maada Yunan'ın hiçbir kuvveti kalmamıştır.

Ateş-i mukaddes-i millî Mustafa Kemal Paşanın gözlerinde parlıyordu. Defaatle Paşa, âlemin bizi henüz anlayamadığım ve bu harikayı ibrazda muvaffak olamayacağımızı zannettiğini söylüyordu.

Tevazu ve mahviyeti derece-i ifrata götürən Paşa, zaferin âmili olmak üzere mukaddes ve mübeccel Mehmetçigimizi gösteriyor. Müşarünileyhin bu hakkını bir kayd-ı ihtirazî ile kabul ederiz: Mehmetçik ve Kumandanlarımız...

Bu kitabın hazırlanmasında istifade edilen başlıca me hazlar

- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Reiscumhur Hazretlerinin tarihi nutku, Yenigün Matbaası, 924.
Atay, Falih Rıfkı, Gazi Paşa ile mülakat, Akşam Gazetesi, 922.
Bozok, Salih, Büyük zafere ait hatıralar, (Haftalık mecmua) 925.
Bildik, Cemalettin, İzmir'in Kurtuluşu, Akşam Gazetesi 952.
Fenik, Faruk, Bir Başkumandanı esir eden çavuş, Vatan Gazetesi 941.
Gürer, Cevat Abbas, Başkumandanlık Muharebesi, Yenisabah 942.
İleri, Celal Nuri, Mülakat, İleri Gazetesi 922.
Karacan, Ali Naci, Atatürk Büyük Zaferi Nasıl Anlatmıştı?, Milliyet 952.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, İzmir'de Gazi ve Mülakat, İkdam Gazetesi 922.
Nadi, Yunus, 30 Ağustos, Cumhuriyet Gazetesi 942.
Sadullah, Naci, Mareşal Fevzi Çakmak'ı Dinlerken, Demokrat İzmir Gazetesi 947.
Tanju, Sadun, 30 Ağustos Zaferi Nasıl Başarıldı, Nasıl Kazanıldı?, Vatan Gazetesi, 953.
Talû, Ercümen Ekrem, Atatürk'ün Sözleri, Sonposta Gazetesi.
Topuz, Hıfzı, Atatürk'ün Esir Ettiği Yunan Başkumandanı, Akşam Gazetesi 952.